

Kerndoelen basisonderwijs 1998

Vooraf

Onderwijs kan niet zonder doelen. Daarover zijn we het eens. Dat betekent dat er een groot scala aan mogelijkheden voorhanden is. Het gaat om cognitieve kerndoelen per leergebied; en om doelen die gedrag en zelfbeeld raken, doelen die te maken hebben met de werkhouding, doelen die te maken hebben met het aanleren van vaardigheden. Deze laatste doelen zijn de leergebiedoverstijgende doelen.

De kunst is leergebiedoverstijgende doelen te integreren in de gewone manier van werken, leren en doceren. Nieuw is dat deze doelen zijn uitgesproken en op papier staan. Dat biedt houvast aan leerkrachten, ouders en andere betrokkenen bij de ontwikkeling van kinderen. De kerndoelen zijn zo geformuleerd dat ze ruimte laten voor een eigen invulling door de school.

De nieuwe doelen betekenen niet dat er plotseling nieuwe vakken bijkomen. Sociaal-emotionele doelen zijn niet als vak te doceren. Ze spelen een rol bij het inrichten van het onderwijs en geven handvatten voor sturing van de groep en het individuele kind. Sommige doelen zullen wat meer nadruk krijgen bij het onderwijs in de ?zaakvakken?, andere meer bij lichamelijke opvoeding, weer andere bij taal en rekenen of de expressievakken.

Ik hoop en verwacht dat de nieuwe kerndoelen bijdragen aan een onderwijs dat vol elan en bij de tijd is.

Karin Adelmund

Staatssecretaris voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen

Inhoudsopgave

Leeswijzer	7
Waarom kerndoelen?	9
Leergebiedoverstijgende kerndoelen	17
Leergebiedspecifieke kerndoelen	25
0 Nederlandse taal	26
0 Friese taal	32
0 Engelse taal	38
0 Rekenen/wiskunde	40
0 Oriëntatie op mens en wereld	46
- Aardrijkskunde	48
- Geschiedenis	54
- Samenleving	58
- Techniek	60
- Milieu	62
- Gezond en redzaam gedrag	64
- Natuuronderwijs	68
0 Lichamelijke opvoeding	72
0 Kunstzinnige oriëntatie	78
- Tekenen en handvaardigheid	80
- Muziek	84
- Spel en bevordering van het taal gebruik	88
- Beweging	90

Leeswijzer

In dit boekje treft u de letterlijke weergave aan van de kerndoelen, zoals deze in juni 1998 wettelijk zijn vastgesteld. Hierin gaan de leergebiedoverstijgende kerndoelen aan de leergebieden vooraf. Deze weergave staat als doorlopende tekst op de rechterpagina's

Op de linkerpagina's treft u een aantal voorbeelden aan: hoe kunnen de soms wat abstract geformuleerde leergebiedoverstijgende doelen nu een concrete invulling krijgen binnen een leergebied? Daarop wordt in de kaders op de linkerpagina een antwoord gegeven, bij wijze van voorbeeld.

Daarnaast treft u de leergebiedoverstijgende doelen aan, doorlopend op alle bladzijden als een balk naast de officiële tekst. En telkens worden er lijntjes getrokken van een van die doelen naar een specifiek onderdeel van een leergebied. De lijntjes zeggen niets meer dan: delen van dit leergebiedoverstijgende doel kunnen binnen dit onderdeel een goede plek krijgen.

En ten slotte wordt het boekje opgesierd met illustraties van gouden-penseelwinnaars - behalve de tekening op de voorkant. Een aantal van de winnaars van de afgelopen jaren is gevraagd aan deze brochure bij te dragen. Er is van ieder van hen een tekening gekozen uit een bestaande publicatie. De tekeningen zijn telkens integraal opgenomen en daarna 'verknijpt' op de daaropvolgende pagina's weergegeven. Natuurlijk zijn de bronnen van de tekeningen vermeld.

WAAROM KERNDOELEN?

Over de inhoud van het onderwijs aan de kinderen op de basisschool is altijd veel gesproken, maar nauwelijks iets afgesproken. Op school moest u onderwijs geven in rekenen, taal, aardrijkskunde, geschiedenis, tekenen, muziek en nog een paar vakken. Maar wát u nu precies aan rekenen en taal moest doen, of aan aardrijkskunde en geschiedenis, is nooit voorgeschreven. U was vrij om dat zelf te bepalen. En uitgevers waren vrij om in de onderwijsmethoden daarover op te schrijven wat ze graag wilden.

Wat u kon kiezen om aan kinderen te leren, werd geleidelijk aan zo complex en zo uitgebreid dat scholen verschillende keuzen gingen maken. Er kwamen nieuwe vakken bij, u ging projecten uitvoeren en er was een overvloed aan methoden. Dat zorgde wel eens voor verrassingen. Een leerling die verhuisde van de ene school naar de andere school vond niet gemakkelijk aansluiting. Het programma bleek vaak te verschillen van de vorige school. Ook het voortgezet onderwijs wist niet meer helemaal duidelijk wat er op de basisscholen geleerd werd. Door verschillen in het programma van de basisschool werd de aansluiting op het voortgezet onderwijs bemoeilijkt.

1993: VOOR HET EERST KERNDOELEN

Daarom zijn in 1993 kerndoelen ingevoerd. Dat zijn beschrijvingen van wat leerlingen in elk geval leren op de basisschool. Scholen moesten hun onderwijs gaan aanpassen aan datgene wat in de kerndoelen stond opgeschreven. Dat hoefde niet ineens. Wel was het van belang dat ze er aan werkten. Hoe scholen dat deden, was hun eigen keus. Vanaf dat moment is er de garantie dat alle kinderen voor een groot deel dezelfde leerstof krijgen aangeboden. Natuurlijk blijft er ook ruimte over om extra leerstof aan te bieden aan bollebozen. Aan de andere kant zullen er ook leerlingen zijn voor wie dit aanbod te ver gaat. Scholen moeten zich echter wel inspannen om deze vastgestelde inhoud aan te bieden.

Inmiddels zijn we vijf jaar verder. De kerndoelen zijn tegen het licht gehouden om te zien of ze nog steeds voldoen. Tenslotte verandert de samenleving in een rap tempo. Het is dus goed denkbaar dat er wat gewijzigd moet worden. Bovendien zijn er nu de eerste ervaringen met het werken met kerndoelen.

1998: HERZIENE KERNDOELEN

Nieuwe accenten in de samenleving, veranderingen binnen vakken en ervaringen met de eerste kerndoelen hebben geleid tot een bijstelling van

deze doelen. Na uitvoerige raadplegingen bij deskundigen in de scholen, in de samenleving en op het terrein van de onderwijsinhouden zijn de nieuwe kerndoelen vastgesteld. Ze gaan in per augustus 1998 en gelden voor weer minstens vijf jaar. Na die vijf jaar is het goed denkbaar dat ze waar nodig worden bijgesteld. Tenslotte is basisonderwijs in beweging en die beweging zie je weerspiegeld in zijn doelen.

Overigens zijn de kerndoelen voor taal en rekenen op dit moment nog hetzelfde als in 1993. De veranderingen op die gebieden waren niet zodanig dat er bijstellingen nodig waren. Wel worden er voor die gebieden tussendoelen ontwikkeld. Dat zijn doelen die duidelijk maken hoe in de verschillende periodes van basisonderwijs stapsgewijs gewerkt kan worden aan het realiseren van de kerndoelen. Afhankelijk van de ervaringen bij taal en rekenen is het goed denkbaar dat er ook tussendoelen zullen komen voor de andere gebieden.

Kerndoelen zijn instrumenten om de school in beweging te houden en te werken aan kwaliteit. U moet kerndoelen niet gebruiken om uw onderwijs in de praktijk te sturen. Kerndoelen moeten wel uitnodigen tot regelmatige denkpauses waarin u nadenkt over uw onderwijsaanbod.

Kerndoelen kunnen een hulpmiddel zijn om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren. Kerndoelen geven ook meer helderheid over het onderwijs op de basisschool. Maar het is een instrument. U bepaalt zelf wat u gaat veranderen, hoe u dat doet en op welk moment.

WANNEER KOMT U KERNDOELEN TEGEN?

- * Tijdens een teamvergadering
Komt het onderwijsaanbod op uw school bijvoorbeeld overeen met de kerndoelen? In een teambespreking kunt u vaststellen welke kerndoelen u op dit moment wel en welke u niet aanbiedt. Na discussie hierover levert dit prioriteiten op voor de komende jaren. In het schoolplan kunt u aangeven aan welke kerndoelen u de komende jaren gaat werken.
- * Bij de keuze van een methode
Misschien bent u binnenkort toe aan de keuze van een nieuwe methode voor een bepaald vak. Ook dan kunt u de kerndoelen gebruiken in dit keuzeprocess. Voldoen de nieuw aangeboden methoden aan de kerndoelen? Voor rekenen/wiskunde bestaat al een gids die een hulpmiddel is bij de keuze van een nieuwe rekenmethode. Of de methode voldoet aan de kerndoelen is één van de criteria.
- * Bij vragen van ouders

Als ouders willen weten wat kinderen aan leerstof krijgen aangeboden, kunt u de kerndoelen gebruiken om dat toe te lichten. Ook vragen van ouders over waarom bepaalde leerstof wel en andere niet wordt aangeboden kunt u beantwoorden aan de hand van de kerndoelen.

* In methoden

Voor het directe aanbod van leerstof in de klas zullen vooral de schoolboekenmakers de kerndoelen gebruiken. Voor het ontwikkelen van nieuwe methoden zijn kerndoelen belangrijk. Welke inhoud moet de schoolboekenmaker wel en welke niet opnemen in een methode? Kerndoelen zijn richtlijnen voor het vaststellen van de inhoud van methoden. Ook voor bestaande methoden, die toe zijn aan een herdruk, zal de schoolboekenmaker de kerndoelen gebruiken om de inhoud van de methode aan te passen.

ALLE SCHOLEN NU HETZELFDE?

Kerndoelen beschrijven het onderwijsaanbod op de basisschool in grote lijnen. Er is nog veel nodig om er echt onderwijs mee te maken. Zo moet datgene wat in de kerndoelen staat, worden uitgewerkt in methoden. Dat kan op verschillende manieren en zal ook op verschillende manieren plaatsvinden. Leraren geven met die methoden, en voor bepaalde onderdelen vaak ook zonder methoden, onderwijs. Ze zijn daarvoor opgeleid en ze zijn in staat de inhouden van de kerndoelen op verschillende wijzen aantrekkelijk aan kinderen te presenteren. Over die wijzen waarop ze van kerndoelen onderwijs maken is niets voorgeschreven. Scholen, leraren maken hun eigen keuzen.

Niet alles wat op school gebeurt, is voorgeschreven in de kerndoelen. De kerndoelen beschrijven datgene wat in elk geval aan de orde moet komen. Daarnaast is er ruimte voor scholen voor een eigen, specifiek onderwijsaanbod. Scholen worden dus absoluut niet allemaal hetzelfde. Wat kinderen leren gaat door kerndoelen wel meer op elkaar lijken.

ALLES ANDERS IN AUGUSTUS?

Vanaf 1993 konden scholen werken aan het invoeren van de kerndoelen in hun onderwijs. Per 1 augustus 1998 zijn de herziene kerndoelen wettelijk van kracht. Moet u nu in augustus uw onderwijsaanbod helemaal aanpassen? Nee, u geeft aan, na vaststelling in een teambijeenkomst, of uw aanbod voldoet aan de herziene kerndoelen. In uw schoolplan neemt u op welke veranderingen u op welk moment gaat invoeren. Niet alles kan en hoeft tegelijk. Kerndoelen moeten u stimuleren bij voortdurende na te denken over uw onderwijsaanbod. De kerndoelen beschrijven het

onderwijsaanbod op hoofdlijnen. Zelf bepaalt u de uitwerking in details.

DE VERANDERINGEN

De kerndoelen van 1993 waren beschreven volgens de structuur van de leergebieden in de Wet op het basisonderwijs. Dat zijn er nogal veel. Bovendien wordt de indruk gewekt dat het om allemaal afzonderlijke vakken zou gaan. De herziene kerndoelen zijn in grotere gehelen geordend. Er zijn nu kerndoelen voor:

- * Nederlandse taal, Engelse taal en Friese taal
- * Rekenen en wiskunde
- * Oriëntatie op mens en wereld
- * Lichamelijke opvoeding
- * Kunstzinnige oriëntatie

Bij ?Oriëntatie op mens en wereld? vindt u: aardrijkskunde, geschiedenis, de samenleving, techniek, milieu, gezond en redzaam gedrag en de natuur. Tot ?Kunstzinnige oriëntatie? behoren tekenen en handvaardigheid, muziek, spel/bevordering van het taalgebruik en beweging.

De nieuwe kerndoelen zijn in aantal teruggebracht. Ook zijn ze evenwichtiger geformuleerd. Bij de eerste kerndoelen waren er soms grote verschillen in de uitwerking. Zo werden bij de kerndoelen voor de Engelse taal zelfs de woorden benoemd die kinderen moesten kennen en gebruiken. Die woorden veranderen nogal eens door invloed van muziek, de computer en reclame. Daarom is nu volstaan met het benoemen van de thema's waarop de communicatie betrekking heeft.

Nieuw is ook dat er leergebiedoverstijgend kerndoelen zijn. Deze kerndoelen hebben geen betrekking op aparte gebieden als taal, rekenen of aardrijkskunde. Deze kerndoelen gaan over algemeen toepasbare kennis, inzichten en vaardigheden. Bijvoorbeeld het kunnen werken volgens een plan, of het leren kennen van eigen mogelijkheden en grenzen. Natuurlijk kunnen deze doelen wel binnen de schoolvakken worden gerealiseerd.

SCHRAPPEN EN DOORSCHUIVEN

In alle gevallen is kritisch gekeken of het aanbod in de kerndoelen ook werkelijk de essentie is van wat aan leerlingen wordt aangeboden. Er is veel dat als waardevol wordt beschouwd om te onderwijzen aan de jongste deelnemers van de samenleving. De beschikbare onderwijstijd dwingt echter

tot het maken van keuzen en het stellen van prioriteiten. De kerndoelen moeten haalbaar zijn voor leerlingen en leraren. Daarom zijn soms bepaalde inhouden geschrapt en doorgeschoven naar de kerndoelen van de basisvorming.

ANDERE ACCENTEN

In een aantal gevallen maakten ontwikkelingen in de samenleving andere accenten noodzakelijk. Zo is er in de nieuwe kerndoelen bijvoorbeeld nadrukkelijker dan voorheen aandacht voor techniek.

Wat hetzelfde is gebleven, is dat de manier waarop de kerndoelen zijn opgeschreven en geordend niets zegt over de wijze waarop u uw onderwijs structureert. Die keuze blijft aan u. Natuurlijk wordt uw onderwijs betekenisvoller wanneer u er in slaagt om aan uw leerlingen de samenhang tussen onderwijsinhouden duidelijk te maken.

IN DEZE BROCHURE

Op de volgende bladzijden treft u de kerndoelen aan zoals ze zijn vastgesteld bij Algemene Maatregel van Bestuur. Bij een aantal kerndoelen vindt u voorbeelden van hoe u deze kerndoelen zou kunnen interpreteren of begrijpen. Deze voorbeelden horen niet tot de feitelijke kerndoelen. Het zijn doorkijkjes naar de onderwijspraktijk. De voorbeelden zijn ook bedoeld als illustraties die duidelijk kunnen maken wat bedoeld wordt met een bepaald kerndoel of een onderdeel daarvan.

DE KERNDOELEN

Er zijn twee typen kerndoelen voor het basisonderwijs:

Leergebiedoverstijgende kerndoelen

Dit zijn kerndoelen die gericht zijn op het ontwikkelen of bevorderen van algemene vaardigheden en daarom niet moeten worden ondergebracht bij een specifiek leergebied. Deze doelen hebben betrekking op het gehele onderwijsaanbod van de basisschool. Ze zijn gegroepeerd rond zes thema's:

- * Werkhouding
- * Werken volgens plan
- * Gebruik van uiteenlopende leerstrategieën
- * Zelfbeeld
- * Sociaal gedrag
- * Nieuwe media

Leergebiedspecifieke kerndoelen

Dit zijn kerndoelen die betrekking hebben op een bepaald leergebied.

Er worden zes (+1) leergebieden onderscheiden:

- * I Nederlandse taal
- * I+ Friese taal (Friese taal geldt voor scholen in de provincie Friesland)
- * II Engelse taal
- * III Rekenen/Wiskunde
- * IV Oriëntatie op mens en wereld
- * V Lichamelijke opvoeding
- * VI Kunstzinnige oriëntatie

'Oriëntatie op mens en wereld' is onderverdeeld in:

aardrijkskunde; geschiedenis; samenleving; techniek; milieu; gezond en redzaam gedrag; natuuronderwijs

'Kunstzinnige oriëntatie' is onderverdeeld in:

tekenen en handvaardigheid; muziek; spel/bevordering van het taalgebruik; beweging.

De leergebieden zijn uitgewerkt in:

- * een *typering*: hier wordt aangegeven waarover het leergebied gaat in het basisonderwijs;
- * *kerndoelen*: hier wordt aangegeven welke inhouden uit het leergebied in

elk geval aan alle leerlingen moeten worden aangeboden;

- * *domeinen*: hier worden samenhangende kerndoelen in een leergebied bijeengebracht onder een verzameltitel.

LEERGEBIEDOVERSTIJGENDE KERNDOELEN

In de Wet primair onderwijs staat in artikel 8 dat het onderwijs een brede ontwikkeling van leerlingen beoogt. Dit betekent dat het onderwijs zich moet richten op de emotionele en verstandelijke ontwikkeling van de leerlingen, op het tot ontwikkeling brengen van hun creativiteit en op het verwerven van sociale, culturele en lichamelijke vaardigheden. De kerndoelen tezamen moeten aan deze brede vorming uitdrukking geven.

Kennis en vaardigheden op het gebied van cognitieve, culturele en lichamelijke ontwikkeling kunnen goed vertaald worden in de kerndoelen die tot bepaalde leergebieden behoren. Daarnaast zijn er echter ook meer algemene vaardigheden waarvan het niet zinvol is ze op te nemen in een specifiek leergebied, omdat ze betrekking hebben op alle leergebieden. Om die reden zijn deze kerndoelen als aparte categorie opgenomen, onder de noemer 'leergebiedoverstijgende kerndoelen'.

Aangezien bepaalde algemene vaardigheden de basis vormen voor de leergebiedspecifieke kerndoelen, komt het voor dat sommige elementen in beide type doelen te vinden zijn.

De leergebiedoverstijgende kerndoelen zijn gegroepeerd rond de thema's:

- 1 Werkhouding
- 2 Werken volgens een plan
- 3 Gebruik van uiteenlopende leerstrategieën
- 4 Zelfbeeld
- 5 Sociaal gedrag
- 6 Nieuwe media

WERKHOUDING

- 1 De leerlingen hebben belangstelling voor de wereld om hen heen en ze zijn gemotiveerd deze te onderzoeken:
  - a ze kunnen gerichte vragen stellen;
  - b ze kunnen relevante informatie zoeken en gebruiken;
  - c ze hebben plezier in het leren van nieuwe dingen;
  - d ze zetten door wanneer iets niet direct lukt.

WERKEN VOLGENS PLAN

- 2 De leerlingen kunnen een plan opstellen en ernaar handelen:
- a ze kunnen een doel formuleren;
  - b ze kunnen zich op een onderwerp oriënteren;
  - c ze begrijpen bij eenvoudige problemen wat oorzaken en gevolgen zijn;
  - d ze kunnen uit het voorgaande onder c. conclusies trekken;
  - e ze kunnen grotere activiteiten stap voor stap indelen en uitwerken;
  - f ze kunnen achteraf beoordelen of hun planning een goede was;
  - g ze kunnen de resultaten van hun werk presenteren in de vorm van een toelichting, een spreekbeurt, een werkstuk, een uitstalling.

GEBRUIK VAN UITEENLOPENDE LEERSTRATEGIEËN

- 3 De leerlingen kunnen bij leeractiviteiten uiteenlopende strategieën en vaardigheden gebruiken:
- a ze kunnen gerichte vragen stellen aan personen;
  - b ze kunnen feiten van meningen onderscheiden;
  - c ze kunnen relevante informatie zoeken en verwerken uit andere bronnen, waaronder een woordenboek, een atlas, een register;
  - d ze kunnen samenwerken en met elkaar overleggen om gezamenlijk tot oplossingen te komen;
  - e ze kunnen achteraf beoordelen of hun strategie een goede was.

ZELFBEELD

- 4 De leerlingen leren met hun eigen mogelijkheden en grenzen om te gaan:
- a ze hebben zelfvertrouwen;
  - b ze kunnen gedragsimpulsen beheersen;
  - c ze kunnen en durven voor zichzelf en anderen op te komen.

SOCIAAL GEDRAG

- 5 De leerlingen leveren een positieve bijdrage in een groep:
- a ze gaan respectvol met de anderen om;
  - b ze handelen naar algemeen geaccepteerde normen en waarden;
  - c ze respecteren verschillen in levensbeschouwing en cultuur;
  - d ze durven in de groep voor hun eigen standpunt uit te komen;
  - e ze houden rekening met gevoelens en wensen van anderen;
  - f ze durven in de groep steun te geven aan iemand met een afwijkend standpunt;
  - g ze nemen verantwoordelijkheid voor te verrichten taken.

NIEUWE MEDIA

- 6 De leerlingen maken verantwoord en doelbewust gebruik van communicatiemiddelen waaronder nieuwe media:
- a ze kunnen een tekst maken en bewerken met een tekstverwerkingsprogramma op de computer;
  - b ze weten globaal welke mogelijkheden (digitale) informatiemedia hebben;
  - c ze kunnen met behulp van een computer digitale leermiddelen gebruiken.

Voorbeelden bij de leergebiedoverstijgende kerndoelen

Situatie

Groep 8 van de Jan Ligthartschool is bezig met een visserijproject. Tijdens een kringgesprek wordt de vraag gesteld of een visser wel zoveel vis mag vangen als hij wil. Iemand laat de term 'visquotum' vallen.

De groep besluit uit te zoeken hoe het nu precies zit, want iedereen is het erover eens dat het een interessante vraag is. Maar hoe kom je nu aan een goed antwoord?

Enkele kinderen uit de groep stellen een aantal specifieke vragen op en inventariseren mogelijkheden om aan antwoorden te komen. Vervolgens worden afspraken gemaakt over wie wat uitzoekt, wanneer en op welke manier.

De leerlingen gaan aan de slag en brengen straks verslag uit over het resultaat van hun zoektocht.

Onderdeel: Leergebiedoverstijgende doelen: 1. Werkhouding

De belangstelling voor het onderwerp 'visquotum' groeit wanneer je nadenkt over mogelijke antwoorden.

'Ja, elke visser mag net zoveel vis vangen als hij wil.' Wat zijn dan de gevolgen (voor de visstand, voor de vissers) als iedereen er zo over denkt?

'Nee, iedereen mag maar een bepaalde hoeveelheid vis vangen.' Wat zijn nu de gevolgen voor de visstand en de visserij?

Kinderen werken met meer betrokkenheid aan het onderwerp wanneer ze merken dat er wel degelijk mogelijkheden zijn antwoorden te vinden op de gestelde vragen.

'In onze mediatheek vind je vast wel iets over het onderwerp 'visquotum'.

'We wonen vlak bij de kust. We kunnen een visser om informatie vragen.'

Leerkracht: 'Ik zal je het telefoonnummer geven van een zeebioloog. Hij wil jullie vragen vast wel beantwoorden.'

Onderdeel: Leergebiedoverstijgende doelen: 2. Werken volgens plan: doel formuleren.

Voordat de kinderen uit groep 8 allerlei zaken gaan onderzoeken, worden er afspraken gemaakt over wat je precies wil bereiken. In dit geval wordt een antwoord gezocht op de volgende vragen:

- Mag iedere visser net zoveel vis vangen als hij wil?
- Wat betekent het woord 'visquotum'?
- Wie beslist hoeveel vis er gevangen mag worden?
- Geldt een visbeperking voor alle vissoorten?

Straks, bij het verslag uitbrengen in de hele groep, moet je dus in ieder geval antwoorden proberen te geven op deze vragen.

Onderdeel: Leergebiedoverstijgende doelen: 2. Werken volgens plan: grotere activiteiten indelen en uitvoeren.

In de groep worden taken verdeeld. Niet iedereen werkt aan het onderwerp 'visquotum'. Er melden zich drie vrijwilligers en de leerkracht vraagt een vierde leerling om ook mee te doen. Dit kwartet denkt na over geschikte onderzoeksmethoden. Er doen zich drie alternatieven voor:

- a) zoeken naar geschikte literatuur in de mediatheek
- b) opbellen van personen en instanties die het weten kunnen (ministerie, zeebiologen, vissers)
- c) een kapitein van een haringlogger interviewen.

Gekozen wordt voor a) en c). Eerst zoeken naar literatuur en dan een afspraak maken voor een interview. (Welke vragen? Wanneer? Waar? Hoe leggen we het interview vast?)

In dit stadium wordt ook al nagedacht over de manier van presenteren aan de groep.

Onderdeel: Leergebiedoverstijgende doelen: 3. Leerstrategieën: feiten van meningen onderscheiden.

Kapitein Kok van de 'Aleida' wordt geïnterviewd over het visquotum voor haring. De interviewers weten al iets van het onderwerp door hun literatuuronderzoek. Kapitein Kok geeft zijn informatie en vertelt wat de gevolgen zijn voor de haringvisserij in het algemeen en voor zijn werk in het bijzonder. Hij vertelt ook wat hij vindt van het voorschrift om de vangst op haring te beperken. De interviewers merken dat de meningen over het onderwerp nogal verschillen.

Onderdeel: Leergebiedoverstijgende doelen: 3. Leerstrategieën: beoordeling & evaluatie van het eigen leerproces.

Het viertal heeft op alle specifieke vragen bevredigende antwoorden

gekregen. Ze beseffen dat ze geluk hebben gehad: toevallig staat hun school in een stad vlakbij de kust! En niet iedereen heeft een interviewpartner die zoveel weet en zoveel wil vertellen! Ze merken bovendien dat het heel verstandig is van te voren specifieke vragen op te schrijven. Je moet ook beslagen ten ijs komen: als je eerst iets over het onderwerp leest, kun je later betere vragen stellen!

Onderdeel: Leergebiedoverstijgende doelen: 4. Zelfbeeld.

Janna uit groep 8 is één van de vier interviewers. Ze is goed van de tongriem gesneden en heeft in een interview de neiging het gras voor andermans voeten weg te maaien. Het viertal interviewers spreekt onderling af wie wat vraagt. Janna houdt zich aan die afspraak, ook vindt ze dat zij eigenlijk de meest aangewezen persoon is om de kapitein allerlei moeilijke vragen te stellen.

Onderdeel: Leergebiedoverstijgende doelen: 6. Nieuwe media.

?De Uithof? heeft een Internet-aansluiting. De vier visquotum-onderzoekers bezoeken de Website van het Ministerie van Landbouw en Visserij en vinden daar informatie over visquota.

Via E-mail vragen ze leerlingen van andere scholen of die hen nog aan meer informatie kunnen helpen.

LEERGEBIEDSPECIFIEKE KERNDOELEN

NEDERLANDSE TAAL

Typering van het gebied

Het onderwijs in Nederlandse taal is erop gericht dat de leerlingen:

- vaardigheden ontwikkelen waarmee ze deze taal doelmatig gebruiken in situaties die zich in het dagelijks leven voordoen;
- kennis en inzicht verwerven omtrent betekenis, gebruik en vorm van taal;
- plezier hebben of houden in het gebruiken en beschouwen van taal.

Kerndoelen

A Domein mondelinge taalvaardigheid

- 1 De leerlingen weten dat men kan luisteren en spreken met verschillende doelen.
- 2 De leerlingen kunnen
  - de inhoud en bedoeling van wat er tegen hen gezegd wordt begrijpen;
  - vragen stellen om informatie te verzamelen over een door henzelf gekozen onderwerp;
  - verslag uitbrengen;
  - iets uitleggen;
  - hun ervaringen, mening, waardering of afkeuring op persoonlijke wijze weergeven;
  - deelnemen aan een formeel gesprek.
- 3 De leerlingen kunnen bij het realiseren van het voorgaande in voorkomende situaties gebruik maken van communicatiemiddelen.

B Domein leesvaardigheid

- 4 De leerlingen weten, dat men kan lezen met verschillende doelen.
- 5 De leerlingen kunnen
  - informatieve en betogende teksten, verhalen, poëzie en dialogen voor hoorspel, poppenkast of toneel onderscheiden;
  - hun manier van lezen aanpassen aan een door henzelf of door de leerkracht gesteld lezersdoel;

- hoofdzaken van een informatieve tekst weergeven;
- bij een betogende tekst de hoofdlijn van het betoog aangeven en weergeven hoe hun mening zich verhoudt tot de mening in de tekst.

6 De leerlingen kunnen algemeen gebruikte schriftelijke informatiebronnen hanteren.

C Domein schrijfvaardigheid

7 De leerlingen weten, dat er geschreven wordt met het oog op verschillende doelen.

8 De leerlingen kunnen

- hun gedachten, ervaringen, gevoelens en bedoelingen uiten bijvoorbeeld in een verhaal, een gedicht en in een dialoog voor hoorspel, poppenkast of toneel;
- teksten schrijven, waarin zij hun eigen ervaringen, mening, waardering of afkeuring duidelijk weergeven;
- een brief schrijven volgens algemeen geldende conventies;
- op basis van eigen kennis en waarneming of op basis van verkregen informatie een werkstuk maken;
- schrijven toepassen als middel om gedachten, ervaringen, gevoelens en bedoelingen voor henzelf te ordenen.

9 De leerlingen kunnen de vormgeving en de presentatie van hun teksten verzorgen door aandacht te besteden aan de leesbaarheid van hun spelling, de leesbaarheid van hun handschrift, zinsbouw, bladspiegel, beeldende elementen en kleur.

D Domein taalbeschouwing

10 De leerlingen kunnen met voorbeelden aangeven

- hoe talen en taalvarianten relaties tussen mensen kunnen bepalen en hoe die relaties samenhangen met culturele overeenkomsten en verschillen;
- dat de betekenis van een taaluiting mede beïnvloed wordt door de situatie, de vorm, onuitgesproken bedoelingen, lichaamshouding, gezichtsuitdrukking en gebaren;
- dat een taal of taalvariant op verschillende manieren gebruikt kan worden;
- dat mondelinge en schriftelijke communicatie gebaat is bij regels. Zij kunnen voorbeelden van situaties geven, waarin zulke regels

functioneel zijn.

- 11 De leerlingen kennen een aantal taalkundige principes en regels.
- Zij kunnen in een zin het onderwerp, het werkwoordelijk gezegde en delen van dat gezegde onderscheiden.
  - Zij kennen
    - ? regels voor het spellen van werkwoorden;
    - ? regels voor het spellen van andere woorden dan werkwoorden;
    - ? regels voor het gebruik van leestekens.
- 12 De leerlingen kunnen begrippen hanteren die het hun mogelijk maken over taal te denken en te spreken:
- betekenis, beeldspraak, letterlijk en figuurlijk taalgebruik, uitdrukking, gezegde, spreekwoord, synoniem, gevoelswaarde, symbool, beeldtaal, pictogram;
  - moedertaal, tweede taal, vreemde taal, dialect, meertalig, gespreksregels, formeel en informeel taalgebruik;
  - spelling, uitspraak, onderwerp van een zin, persoonsvorm, werkwoordelijk gezegde, deelwoord, onbepaalde wijs, werkwoord, tegenwoordige tijd, verleden tijd, enkelvoud, meervoud;
  - gedicht, poëzie, verhaal, drama, toneelstuk, jeugdboek, monoloog, dialoog;
  - hoofdstuk, paragraaf, alinea, zin, klemtoon, lettergreep, komma, punt, puntkomma, vraagteken, uitroepeten, dubbele punt, aanhalingsteken.

Voorbeelden bij Nederlandse taal

Bij kerndoel 2:

Observatie groep 1/2, introductie in de kring.

De kinderen zitten in de kring. In het midden van de kring zit een zwart-wit konijn in zijn kooi, met daaromheen een hele verzameling knuffels. De kinderen lopen nog heen en weer om nog even snel hun eigen knuffel goed neer te zetten en nog een blik op het konijn te werpen. De leraar neemt ook plaats in de kring. Het geroezemoes verstilt. Ze heeft een egeltje als handpop op haar hand en er ligt ook iets op haar schoot.

?'Heb je al gevoeld hoe zacht ik ben??', vraagt de egeltjes-handpop met een hoge stem aan Jos, die naast de leraar zit.

?'Nee, nog niet?'. Jos schudt daarbij zijn hoofd.

?'Nou, voel maar. Zacht hè? Heb jij ook een knuffel meegenomen??', vraagt de egeltjes-handpop.

?'Ik heb een echt konijn meegenomen?', vertelt Jos trots.

?'Is die ook zo zacht??', wil de egeltjes-handpop weten. Dan verplaatst de aandacht van de handpop zich naar de schoot van de leraar, waar Dikkie Dik het stekelvarken met een zware stem vertelt waarom hij niet zacht voelt, maar juist stekelig. ?'Maar eigenlijk ben ik op zoek naar een zacht knuffelvriendje?', zegt de egeltjes-handpop.

In de kring ontstaat een gesprek over dingen die zacht, ruw en stekelig voelen. De kinderen voelen aan elkaars kleren en een paar kinderen mogen heel voorzichtig het konijn aaien.

Bij kerndoel 10 & 12:

Groep 4 van een basisschool in het midden van het land houdt een kringgesprek. Martha vertelt dat ze in het weekeinde bij opa en oma in Groningen is geweest. ?'O, in Grouning?n?', zegt Jeroen. ?'Doar woon?n allemoal domme boer?n en die proaten zo?'. ?'Nee, je moet zeggen ?'Grönningen?', dat doen ze op de reclame op de televisie ook?', weet Casper te melden. Martha protesteert: haar grootouders zijn beslist niet dom, en wonen niet op een boerderij! Bovendien zijn boeren niet dom!

De leraar pakt dit voorval op en brengt het gesprek op ?'andere talen?' in ons land: dialecten van het platteland en van de stad, en op allochtone talen, zoals Turks en Marokkaans. Er wordt gesproken over vooroordelen tegenover sprekers van een dialect (?'domme boeren?') of een vreemde taal, over

discriminatie, over het feit dat een streektaal maar in een beperkt gebied gebruikt kan worden, in tegenstelling tot allochtone talen. Sommige kinderen hebben gemerkt dat het spreken van eenzelfde taal of dialect mensen het gevoel geeft, bij elkaar te horen. Terloops komen wat ?technische zaken?, zoals verschillen in klank, woordbetekenis en zinsbouw aan de orde.

FRIESE TAAL

Typering van het gebied

Het onderwijs in de Friese taal is erop gericht dat de leerlingen:

- vaardigheden ontwikkelen waarmee ze deze taal doelmatig gebruiken in situaties die zich in het dagelijks leven voordoen;
- kennis en inzicht verwerven omtrent betekenis, gebruik en vorm van taal;
- plezier hebben of houden in het gebruiken en beschouwen van taal.

Kerdoelen

A Domein mondelinge taalvaardigheid

- 1 De leerlingen weten dat men kan luisteren en spreken met verschillende doelen.
- 2 De leerlingen kunnen
  - de inhoud en bedoeling van wat er tegen hen gezegd wordt begrijpen;
  - vragen stellen om informatie te verzamelen over een door henzelf gekozen onderwerp;
  - verslag uitbrengen;
  - iets uitleggen;
  - hun ervaringen, mening, waardering of afkeuring op persoonlijke wijze weergeven;
  - deelnemen aan een formeel gesprek.
- 3 De leerlingen kunnen bij het realiseren van het voorgaande in voorkomende situaties gebruik maken van communicatiemiddelen.

B Domein leesvaardigheid

- 4 De leerlingen weten, dat men kan lezen met verschillende doelen.
- 5 De leerlingen kunnen
  - informatieve en betogende teksten, verhalen, poëzie en dialogen voor hoorspel, poppenkast of toneel onderscheiden;
  - hun manier van lezen aanpassen aan een door henzelf of door de leerkracht gesteld lezersdoel;

- hoofdzaken van een informatieve tekst weergeven;
- bij een betogende tekst de hoofdlijn van het betoog aangeven en weergeven hoe hun mening zich verhoudt tot de mening in de tekst.

6 De leerlingen kunnen algemeen gebruikte schriftelijke informatiebronnen hanteren.

C Domein schrijfvaardigheid

7 De leerlingen weten, dat er geschreven wordt met het oog op verschillende doelen

8 De leerlingen kunnen

- hun gedachten, ervaringen, gevoelens en bedoelingen uiten bijvoorbeeld in een verhaal, een gedicht en in een dialoog voor hoorspel, poppenkast of toneel;
- teksten schrijven, waarin zij hun eigen ervaringen, mening, waardering of afkeuring duidelijk weergeven;
- een brief schrijven volgens algemeen geldende conventies;
- op basis van eigen kennis en waarneming of op basis van verkregen informatie een werkstuk maken;
- schrijven toepassen als middel om gedachten, ervaringen, gevoelens en bedoelingen voor henzelf te ordenen.

9 De leerlingen kunnen de vormgeving en de presentatie van hun teksten verzorgen door aandacht te besteden aan de leesbaarheid van hun spelling, de leesbaarheid van hun handschrift, zinsbouw, bladspiegel, beeldende elementen en kleur.

D Domein taalbeschouwing

10 De leerlingen kunnen met voorbeelden aangeven

- hoe talen en taalvarianten relaties tussen mensen kunnen bepalen en hoe die relaties samenhangen met culturele overeenkomsten en verschillen;
- dat de betekenis van een taaluiting mede beïnvloed wordt door de situatie, de vorm, onuitgesproken bedoelingen, lichaamshouding, gezichtsuitdrukking en gebaren;
- dat een taal of taalvariant op verschillende manieren gebruikt kan worden;
- dat mondelinge en schriftelijke communicatie gebaat is bij regels. Zij kunnen voorbeelden van situaties geven, waarin zulke regels functioneel zijn.

- 11 De leerlingen kennen een aantal taalkundige principes en regels.
- Zij kunnen in een zin het onderwerp, het werkwoordelijk gezegde en delen van dat gezegde onderscheiden.
  - Zij kennen
    - ? regels voor het spellen van werkwoorden;
    - ? regels voor het spellen van andere woorden dan werkwoorden;
    - ? regels voor het gebruik van leestekens.
- 12 De leerlingen kunnen begrippen hanteren die het hun mogelijk maken over taal te denken en te spreken:
- betekenis, beeldspraak, letterlijk en figuurlijk taalgebruik, uitdrukking, gezegde, spreekwoord, synoniem, gevoelswaarde, symbool, beeldtaal, pictogram;
  - moedertaal, tweede taal, vreemde taal, dialect, meertalig, gespreksregels, formeel en informeel taalgebruik;
  - spelling, uitspraak, onderwerp van een zin, persoonsvorm, werkwoordelijk gezegde, deelwoord, onbepaalde wijs, werkwoord, tegenwoordige tijd, verleden tijd, enkelvoud, meervoud;
  - gedicht, poëzie, verhaal, drama, toneelstuk, jeugdboek, monoloog, dialoog;
  - hoofdstuk, paragraaf, alinea, zin, klemtoon, lettergreep, komma, punt, puntkomma, vraagteken, uitroepetekens, dubbele punt, aanhalingstekens.

ENGELSE TAAL

Typering van het gebied

Het aanbieden van Engelse taal op de basisschool heeft enerzijds tot doel kinderen al vroeg vertrouwd te maken met een vreemde taal. Anderzijds wordt hiermee aandacht besteed aan de functie van Engels als belangrijke internationale taal. Leerlingen herkennen het Engels als bron van leenwoorden in het Nederlands. Ze leggen de basis voor spreken en lezen van de Engelse taal, uitgaand van alledaagse situaties. Leerlingen moeten daartoe een begin maken met de verwerving van een woordenschat, inzicht krijgen in zinsbouw en de betekenis van woorden kunnen achterhalen.

Kerdoelen

A Domein mondelinge taalvaardigheid

- 1 De leerlingen begrijpen eenvoudige gesproken teksten over alledaagse situaties.
- 2 De leerlingen begrijpen voldoende Engelse woorden om gesproken mededelingen te kunnen begrijpen over persoonlijke gegevens, eten en drinken, woonomgeving en tijdsaanduiding.
- 3 De leerlingen kunnen met elkaar praten over alledaagse situaties; ze hanteren daarbij een begrijpelijke uitspraak.

B Domein leesvaardigheid

- 4 De leerlingen begrijpen de hoofdzaken van een eenvoudige, geschreven tekst.
- 5 De leerlingen kunnen een woordenboek gebruiken en zo de betekenis van woorden achterhalen.

REKENEN/WISKUNDE

Typering van het gebied

Het onderwijs in rekenen/wiskunde is erop gericht dat de leerlingen:

- verbindingen kunnen leggen tussen het onderwijs in rekenen/wiskunde en hun dagelijkse leefwereld;
- basisvaardigheden verwerven, eenvoudige wiskundetaal begrijpen en toepassen in praktische situaties;
- reflecteren op eigen wiskundige activiteiten en resultaten daarvan op juistheid controleren;
- eenvoudige verbanden, regels, patronen en structuren opsporen;
- onderzoeks- en redeneerstrategieën in eigen woorden kunnen beschrijven en gebruiken.

Kerdoelen

A Domein vaardigheden

- 1 De leerlingen kunnen met wisselende eenheden tellen en terugtellen.
- 2 De leerlingen kennen uit het hoofd optel- en vermenigvuldigtafels tot tien.
- 3 De leerlingen kunnen eenvoudige hoofdrekenopgaven vlot uitrekenen, waarbij ze verschillende bewerkingen inzichtelijk toepassen.
- 4 De leerlingen kunnen schattend rekenen, ook met breuken en decimale breuken, door de uitkomst globaal te bepalen.
- 5 De leerlingen hebben inzicht in de structuur van de gehele getallen en inzicht in het positiesysteem van de decimale getallen.
- 6 De leerlingen kunnen de rekenmachine met inzicht gebruiken.
- 7 De leerlingen kunnen een eenvoudige, niet in wiskundige taal aangeboden probleemstelling zelf in wiskundige termen omzetten.

B Domein cijferen

- 8 De leerlingen kunnen de bewerkingen optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en delen volgens standaardprocedures of varianten daarvan uitvoeren en deze in eenvoudige situaties toepassen.

C Domein verhoudingen en procenten

- 9 De leerlingen kunnen verhoudingen vergelijken.
- 10 De leerlingen kunnen eenvoudige verhoudingsproblemen oplossen.
- 11 De leerlingen kennen het begrip 'procent' en kunnen in eenvoudige situaties praktische procentberekeningen uitvoeren.
- 12 De leerlingen begrijpen het verband tussen verhoudingen, breuken en decimale breuken.

D Domein breuken en decimale breuken

- 13 De leerlingen weten dat aan een breuk en een decimale breuk op verschillende manieren betekenis kan worden gegeven.
- 14 De leerlingen kunnen breuken en decimale breuken op een getallenlijn plaatsen en breuken in decimale breuken omzetten, ook met een rekenmachine.
- 15 De leerlingen kunnen in eenvoudige toepassingssituaties, met gebruikmaking van modellen eenvoudige breuken en decimale breuken vergelijken, optellen, aftrekken, delen en vermenigvuldigen.

E Domein meten

- 16 De leerlingen kunnen klok kijken en tijdsintervallen berekenen, ook met behulp van de kalender.
- 17 De leerlingen kunnen in alledaagse situaties met geld rekenen.
- 18 De leerlingen hebben inzicht in de relatie tussen de belangrijkste grootheden en de bijbehorende maateenheden.

- 19 De leerlingen kennen de gangbare maten van lengte, oppervlakte, inhoud, tijd, snelheid, gewicht en temperatuur en kunnen deze in eenvoudige toepassingssituaties hanteren.
- 20 De leerlingen kunnen eenvoudige tabellen en grafieken lezen en deze in eenvoudige situaties op grond van eigen metingen zelf samenstellen.

F Domein meetkunde

- 21 De leerlingen beschikken over eenvoudige noties en begrippen, waarmee zij ruimte meetkundig kunnen ordenen en beschrijven.
- 22 De leerlingen kunnen ruimtelijk redeneren. Zij bedienen zich daarbij van bouwsels, plattegronden, kaarten en foto's, en gegevens over plaats, richting, afstand en schaal.
- 23 De leerlingen kunnen schaduwbeelden verklaren, figuren samenstellen en bouwplaten van regelmatige objecten ontwerpen en herkennen.

voorbeeld bij rekenen/wiskunde

In groep 4 wordt tijdens de reken-wiskundelessen een fundament gelegd voor de basale gecijferdheid ten behoeve van het rekenwerk van alle dag en tevens voor het reken-wiskundeonderwijs van de komende jaren. In groep 4 werkt juf Minke in het perspectief van de volgende kerndoelen.

De kinderen

- 1 kunnen met wisselende eenheden tellen;
- 2 kennen de optel- en vermenigvuldigtafels tot tien uit het hoofd;
- 3 kunnen eenvoudige hoofdrekenopgaven vlot uitrekenen en de verschillende oplossingswijzen in beschouwing nemen;
- 4 kunnen schattend rekenen;
- 7 kunnen een eenvoudige, niet in wiskundige taal aangeboden probleemstelling zelf in wiskundige termen omzetten;

De badkamertegels

Deze woensdag geeft de methode als probleem van de week een meetopdracht: tegels tellen. Juf Minke heeft er een klein projectje van gemaakt. Ze maakt de kinderen deelgenoot van haar voorgenomen badkamer-renovatie. Van haar zus heeft ze ongeveer 100 tegels gekregen. De kinderen zien die tegels ook in werkelijkheid als Minke met een kruiwagen vol de klas binnen komt rijden.

Een groep kinderen verdringt zich rond de kruiwagen en enkelen mogen de tegels eruit nemen om aan de anderen te tonen. Juf trekt een bedenkelijk gezicht en vraagt zich af of die honderd tegels wel genoeg zijn voor het betegelen van haar badkamer. De kinderen mogen raden ('schatten' zegt Minke) of er meer of minder dan 100 nodig zullen zijn. Ze zet de antwoorden in een lijstje op het bord. En vervolgens: "Ga maar uitproberen hoe het bij je thuis zit in de badkamer!". Elk kind krijgt een tegel mee naar huis. De volgende dag blijkt dat vrijwel alle ouders met hun kind aan de slag zijn geweest. De hamvraag is natuurlijk wie gisteren goed 'geschat' heeft, meer of minder dan honderd. Juf inventariseert de oplossingen. Maar dan wil ze ook weten hoe ze aan die antwoorden zijn gekomen. Op dat moment ontstaat een grote diversiteit aan reacties: van het één voor één tellen tot de vermenigvuldiging 13×27 (groep 4!!) en het antwoord 50.000. Dat laatste komt van een glunderende jongen die eigenlijk alleen maar wil laten zien welke grote getallen hij kent. Minke aarzelt niet om dat ook op het bord te schrijven. De andere kinderen zijn er niet echt van onder de indruk, ze weten blijkbaar wie het gezegd heeft. Vrijwel zonder uitzondering hebben de kinderen bij het tellen handig gebruikt gemaakt van de roosterstructuur

die je op de badkamerwand haast niet over het hoofd kunt zien. En dat is precies wat juf wilde bereiken met de opdracht. Op het magnetisch bord voor de klas vertegenwoordigen kleine vierkantjes de badkamertegels. Juf brengt daarmee de telapakken van de verschillende kinderen in beeld. De kinderen worden zo genoodzaakt het telwerk thuis, misschien onder regie van de ouders, nog eens onder woorden te brengen. En hoewel het getal honderd voor de kinderen van groep 4 zeer groot genoemd mag worden, blijken honderd tegels veel te weinig te zijn. Dat kunnen ze nog eens extra goed zien als juf een groepje van drie kinderen een tegelvloertje van 10 x 10 laat leggen voor de klas.

"Kijk, ik had eigenlijk meteen al gezien dat het te weinig was", zegt Minke triomfantelijk.

ORIËNTATIE OP MENS EN WERELD

Typering van het gebied

In dit leergebied komen de in artikel 9, eerste en tweede lid, van de Wet op het basisonderwijs genoemde kennisgebieden en 'bevordering van sociale redzaamheid, waaronder gedrag in het verkeer' en 'bevordering van gezond gedrag' aan de orde. Ze zijn binnen dit leergebied ondergebracht als 'aardrijkskunde', 'geschiedenis', 'samenleving', 'gezond en redzaam gedrag' en 'natuuronderwijs'. Voorts zijn in dit leergebied 'techniek' en 'milieu' opgenomen.

Aardrijkskunde

Typering van het gebied

Bij aardrijkskunde oriënteren de leerlingen zich op de wereld om hen heen, dichtbij en veraf. Ze komen er achter dat overal mensen hun omgeving hebben ingericht met bijvoorbeeld: huizen, akkers, weilanden, fabrieken, kantoren, winkels, wegen, kanalen, spoorlijnen, gebedshuizen, sportvelden. Tevens, dat die inrichtingselementen op een bepaalde manier verspreid zijn (ruimtelijke spreiding).

Ze merken dat er sprake is van zowel verschillen als overeenkomsten met hun eigen omgeving.

Ze leren dat de ruimtelijke inrichting en spreiding op verschillende schaalniveaus (eigen omgeving, Nederland, Europa, de wereld) het resultaat is van een combinatie van menselijke activiteiten en natuurlijke processen. De menselijke activiteiten kunnen heel divers zijn, van economische, sociale, politieke en culturele aard.

Ze proberen zicht te krijgen op de ruimtelijke inrichting en spreiding met behulp van vragen die betrekking hebben op:

- * waarnemen en beschrijven (Wat zie ik? Waar zie ik dat? Hoe ziet het eruit?);
- * herkennen (Heb ik dat ergens anders ook wel eens gezien? Zie ik dat wel vaker?);
- * verklaren (Hoe komt het? Waarom daar? Waarom daar zo?);
- * waarderen (Wat vind ik ervan? Wat vinden anderen ervan? Kan het ook anders?).

Ze kunnen omgaan met kaart en atlas, als belangrijke hulpmiddelen om de resultaten van hun zoektocht in beeld te brengen.

Kerdoelen

A Domein geografisch perspectief

- 1 De leerlingen zien in dat allerlei maatschappelijke verschijnselen (bijvoorbeeld de toename van consumptie) gevolgen hebben voor de omgeving (meer winkels, meer verkeer). Ze begrijpen dat mensen dergelijke gevolgen uiteenlopend kunnen waarderen.
- 2 De leerlingen kunnen (de ruimtelijke gevolgen van) verschijnselen aangeven op een kaart en het spreidingspatroon benoemen. Ze kunnen

daarbij gebruik maken van de begrippen: schaal, legenda, coördinaten, register, windrichting en afstand.

B Domein ruimtelijke inrichting

- 3 De leerlingen kunnen de inrichtingselementen in hun eigen omgeving, die te maken hebben met het landschap, wonen, werken, verkeer, bestuur en levensbeschouwing, waarnemen, beschrijven en verklaren.
- 4 De leerlingen kennen de maatregelen die in Nederland genomen worden/werden om bewoning van door water bedreigde gebieden mogelijk te maken.
- 5 De leerlingen kunnen de spreiding van de grondsoorten zeelei, rivierklei, zand, löss, hoogveen en laagveen in Nederland beschrijven. Zij weten welke landschappen op deze grondsoorten zijn ontstaan.
- 6 De leerlingen kunnen hoofdzaken en belangrijke ontwikkelingen beschrijven in de mijnbouw, de landbouw/visserij, de industriële en dienstverlenende sector, zowel in Nederland als in de belangrijkste landen van Europa.
- 7 De leerlingen begrijpen dat ontwikkelingen in Nederland veelal niet op zichzelf staan, maar zijn ingebed in een breder verband. Aan de orde komen tenminste:
  - migraties naar en vanuit Nederland in heden en verleden;
  - de Europese Unie;
  - Oost-Europa
- 8 De leerlingen kunnen beschrijven in welke opzichten dagelijks leven in Nederland (bijvoorbeeld wonen, werken, verkeer, bestuur, levensbeschouwing) overeenkomt met, of verschilt van dagelijks leven in landen gelegen in:
  - Noord-Amerika/ Australië/ Nieuw-Zeeland;
  - Midden- en Zuid-Amerika;
  - Azië;
  - Afrika, ten zuiden van de Sahara;
  - de Arabische wereld, waaronder Noord-Afrika.
- 9 De leerlingen kunnen de spreiding beschrijven van:
  - de belangrijkste klimaten op aarde. Ze kunnen deze klimaten

typeren naar temperatuur- en neerslagkenmerken en kunnen aangeven wat de gevolgen zijn voor mensen, planten, dieren en landschappen;

- landschapselementen in berggebieden. Ze kennen het belang van reliëf en hoogte voor mens, plant en dier.

C Domein topografie en kaartbeeld

10 De leerlingen kunnen zich een voorstelling maken van de kaart van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld. Zo'n kaart bevat de volgende topografische elementen:

- de kaart van de eigen omgeving: belangrijke steden, dorpen, wateren en deelgebieden;
- de kaart van Nederland: provincies, belangrijke steden, wateren en deelgebieden;
- de kaart van Europa: de landen, belangrijke steden, wateren, gebergten en deelgebieden;
- de kaart van de wereld: de werelddelen, belangrijke landen, belangrijke steden, wateren, gebergte en deelgebieden. Onder belangrijke landen wordt ten minste verstaan: landen die in de wereld groot politiek gewicht hebben en landen van waaruit veel bewoners naar Nederland zijn gekomen.

Voorbeeld bij aardrijkskunde kerndoel 1 en 2

OP VAKANTIE!

Bij aardrijkskunde gaat het vandaag over vakantie. De kinderen denken na hoe je met eigen ogen kunt zien welke gevolgen vakantie heeft voor de omgeving. Ze bedenken: hotels, bungalowparken, campings, reisbureaus, het kantoor van de ANWB, tent- en caravanbedrijven, toeristische bezienswaardigheden, enz.

Wat voor voorzieningen zijn er nodig om op je vakantiebestemming te kunnen komen? Als je per auto of met de bus gaat: autosnelwegen, benzinstations, stopplaatsen met of zonder een restaurant. Ga je per trein, dan moet je naar het station en reis je vandaar verder over het spoor. En als je heel ver gaat, dan reis je waarschijnlijk per vliegtuig en vertrek je van Schiphol.

Ga je naar Engeland en wil je toch je auto meenemen, dan neem je de boot of de trein (door de kanaaltunnel). Ook naar één van de Scandinavische landen zul je van een boot gebruik maken.

Waar gaan mensen graag naar toe met vakantie?

Populaire vakantiebestemmingen in eigen land zijn de Noordzeekust, de Waddeneilanden, de Friese meren, het heuvelland van Zuid-Limburg, de bos- en heidegebieden van de Veluwe, Drente, Twente en de Achterhoek. Naar wat voor buitenlandse vakantiebestemmingen gaan veel mensen? De leerkracht heeft net een artikeltje uit de krant geknipt waarin de top-tien? vakantiebestemmingen staat aangegeven. Die ziet er zo uit:

Spanje	19%
Frankrijk	13%
Nederland	11%
Griekenland	9%
Duitsland	5%
België	5%
Italië	5%
Portugal	4%
Turkije	4%
Verenigde Staten	3%

In groepjes van twee zetten de kinderen deze landen op de kopie van een wereldkaart. Per land geven ze twee bestemmingen aan. Ze halen die uit reisgidsen en foldermateriaal van reisbureaus die de leerkracht heeft verzameld. Ze zetten die (20) bestemmingen in een tabel onder elkaar en geven achter elke bestemming aan:

- * hoe ver weg is het (de absolute afstand); ze maken daarvoor gebruik van de schaal van de kaart;
- * hoe ga je er naar toe (auto, bus, trein, vliegtuig);
- * hoe lang doe je erover?

Als iedereen klaar is, bespreken ze hun antwoorden met elkaar. Ze komen zo, als terloops, achter de betekenis van het begrip 'relatieve afstand'.

Tenslotte vraagt de leerkracht of ze een patroon in de verspreiding van die tien vakantie landen kunnen ontdekken. Doorpratend komen de kinderen erachter dat zes van de landen in het gebied van de Middellandse zee liggen. Die landen hebben een aantrekkelijk klimaat, niet alleen 's zomers, maar ook 's winters. De Verenigde Staten is het enige land in deze 'top-tien' dat erg ver weg ligt. Maar het feit dat het toch in de 'top-tien' voorkomt (voor het eerst!), weerspiegelt de trend van vakantiebestemmingen die steeds verder weg (buiten Europa) liggen. Om dat te illustreren heeft de leerkracht een bladzijde uit de zaterdagkrant meegenomen die vol staat met aanbiedingen naar verre en exotische vakantiebestemmingen. Iedereen krijgt een kopie en in dezelfde groepjes zoeken ze met behulp van de atlas allemaal tien van die vakantiebestemmingen op.

Voorbeeld bij kerndoel 8 aardrijkskunde

HET LIED VAN DE KATOEN

In groep 8 gaat de aardrijkskundeleraar over Afrika. Om een beeld te geven van het dagelijks leven in een doorsnee Afrikaans land, laat de leerkracht een aflevering zien van de 'Wereldboot', videofilms over kinderen in landen van de Derde Wereld. Deze aflevering speelt in Mali en heet 'het lied van de katoen'. Hoofdpersoon is Safiatou Diarra die met haar vader, haar moeders (haar vader heeft twee vrouwen) en haar grootouders in Missango woont, een dorpje in het zuiden van Mali.

De rode draad in de film is een zangwedstrijd in de hoofdstad Bamako. Safiatou wil daar, samen met haar beste vriendin Djénèba graag aan meedoen. Dat geeft allerlei verwickelingen omdat ze niet mag. Ondertussen krijgen we een goed beeld van haar dagelijks leven. De familie bestaat van de katoenteelt. Katoen is het belangrijkste exportproduct van Mali. We zien de familie Diarra op het katoenveld bezig met de oogst. Het plukken gebeurt met de hand. De katoen gaat daarna in grote vrachtwagens naar een centraal depot, waar hij wordt gedroogd en ontpit in een grote machine. Het grootste deel van de katoen wordt overigens niet in Mali zelf verwerkt, maar

wordt geëxporteerd. Slechts op bescheiden schaal vindt verwerking van de ruwe katoen tot garens en verder tot geweven stoffen in Mali zelf plaats. We zien wat voor kleding Safiatou draagt. Vrouwen dragen ruime, kleurige jurken, de mannen een broek met daarover een lange, wijde bloes. Veel mensen dragen ook ?westerse? kleding, dat wil zeggen (tweedehands) spijkerbroeken en overhemden (of T-shirts).

De katoenplukkers zingen tijdens het werk het lied van de katoen, om het zware werk in de hete zon te verlichten. Ze worden begeleid door een trommel die het ritme aangeeft. Het lied heeft in de Malinese traditie altijd een heel belangrijke rol gespeeld.

Safiatou heeft twee moeders en één vader. Dat komt in Nederland niet voor, maar in Mali wel. Natuurlijk is maar één van de twee vrouwen de biologische moeder van Safiatou. De ander noemt ze tante. Ook haar grootouders wonen bij hen in. Zoiets, het samenleven van familieleden van verschillende generaties, van grootouders tot kleinkinderen en ooms en tantes, noemen we een grootfamilie.

De belangrijkste godsdienst in Mali is de Islam. Daarnaast vinden we in het dagelijks leven allerlei gebruiken uit het animisme terug.

In de film zien we ook hoe de vrouwen voor het eten zorgen en dat ze daar veel werk voor moeten doen. Ze koken op kleine oventjes of op een open vuur. De dag begint om vijf uur ?s ochtends. Allereerst wordt er water gehaald bij de put. Die ligt voor de familie Diarra ongeveer achthonderd meter van huis. Daarna maken ze het ontbijt van gerstepap met suiker klaar. Na het ontbijt, rond zeven uur, begint het stampen van gierst voor de drie hoofdmaaltijden van die dag. En na het schoonmaken van de binnenplaats en het afwassen, gaat de meeste tijd, ongeveer drie uur, zitten in het verwerken van de gepelde gierst tot meel en het klaarmaken van het middagmaal. In de droge tijd eten ze dit middagmaal thuis, in de regentijd brengen de vrouwen het naar het veld.

Na het middagmaal is er in de droge tijd gelegenheid voor rust, scholing en persoonlijke bezigheden. Maar omstreeks vier uur beginnen dan weer de voorbereidingen voor het avondmaal, waarna er schoongemaakt wordt en nieuw water gehaald. In de regentijd werkt men ?s middags op het veld en worden kariténoten verzameld. Die verwerken ze tot karitéboter en verkopen ze op de markt. Daarnaast werkt men met name in de regentijd op eigen stukjes grond en maakt men pindakaas.

In de maanden januari tot april/mei besteden de vrouwen veel tijd aan het sprokkelen van dor hout en aan spinnen, weven en het maken van kleren.

De leerkracht praat, na het bekijken van de film, met de leerlingen na. Hij doet dat aan de hand van vier thema's die besproken worden in de

docentenhandleiding: katoen, cultuur, familie en voeding. Daarna kopieert hij voor alle leerlingen het werkblad ?van pluis tot spijkerbroek?.

Geschiedenis

Typering van het gebied

Bij het geschiedenisonderwijs oriënteren de leerlingen zich op het verleden in relatie tot het heden. De hedendaagse situatie waarin leerlingen leven, is het resultaat van verschijnselen, gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in het verleden. Om meer van dat heden te begrijpen, verdiepen leerlingen zich in bepaalde aspecten van het verleden, hetgeen leidt tot kennis en inzicht met betrekking tot bepaalde historische verschijnselen, maar ook met betrekking tot historische verschijnselen in het algemeen. Omdat het verleden uitsluitend indirect, door middel van bronnen uit en over dat verleden kan worden bestudeerd, gaat het bij historische kennis en inzicht per definitie om beeldvorming. Daarbij wordt gestreefd naar een beeld dat zo goed mogelijk overeenstemt met de historische werkelijkheid. Kennis en inzicht met betrekking tot heden en verleden zijn aanvankelijk fragmentarisch en diffuus en worden geleidelijk aan completer en complexer. De leerlingen maken kennis met culturele, politieke, sociale en economische aspecten van de maatschappelijke werkelijkheid. Daarbij ontwikkelen zij een besef van continuïteit en verandering in het eigen leven en in de geschiedenis van samenlevingen. De leerlingen leren zich te bedienen van vaardigheden die hen helpen de geschiedenis goed in beeld te brengen: ze kunnen gegevens over het verleden zoeken en ordenen, met gebruik van historische bronnen. Zo'n bron kan schriftelijk materiaal zijn, beeldmateriaal, geluidsbanden, verhalen van mensen. Ze kunnen de informatie uit diverse bronnen met elkaar vergelijken en de verschillen tussen de zienswijzen van deze bronnen duiden. Ze kunnen daarin oorzaken en gevolgen onderscheiden en ze kunnen achterhalen wat de overeenkomsten met en verschillen tussen heden en verleden zijn. De resultaten van hun zoektocht kunnen ze in een verslag weergeven.

Kerdoelen

D Domein historisch besef

- 11 Leerlingen kunnen perioden en gebeurtenissen uit hun eigen leven en uit de geschiedenis op een tijdsbalk plaatsen en daarbij aanduidingen van tijd en tijdsindeling hanteren als: dagen, weken, maanden, jaargetijden, jaren, eeuwen, jaartellingen, perioden.
- 12 Leerlingen kunnen historische bronnen raadplegen. Bij deze bronnen gaat het in elk geval om:

- verhalen van 'mensen die het meegemaakt hebben';
- overblijfselen uit de eigen omgeving, foto's, stambomen, historische kaarten;
- teksten en illustraties, wandplaten, jeugdliteratuur en audiovisuele middelen.

13 Leerlingen begrijpen dat historische bronnen tegenstrijdig kunnen zijn of van elkaar kunnen afwijken. Ze beseffen dat bronnen elk een eigen verhaal vertellen dat gebonden is aan tijd, plaats en standpunt.

E Domein historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen

- 14 Leerlingen kennen in grote lijnen de volgende belangrijke hedendaagse en historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen in de geschiedenis:
- familie- en omgevingsgeschiedenis;
  - nomadische samenlevingen in de prehistorie in West-Europa;
  - agrarische samenlevingen in de prehistorie in West-Europa;
  - de Romeinse invloed in Nederland;
  - de middeleeuwse samenleving in West-Europa;
  - ontwikkelingen in de Europese cultuur vanaf de late Middeleeuwen: ontwikkeling van steden en handel, ontdekkingen op het gebied van wetenschap en techniek, Europese expansie, kolonialisme, reformatie;
  - de Tachtigjarige Oorlog; het ontstaan van de Nederlandse staat; de Nederlandse Gouden Eeuw; de Franse revolutie;
  - industriële samenlevingen;
  - de crisisjaren in Nederland en de Tweede Wereldoorlog;
  - de naoorlogse samenleving in Nederland, waaronder in elk geval de ontwikkeling van de welvaartsstaat;
  - hedendaagse Europese en mondiale verhoudingen, waaronder in elk geval: de ontwikkeling van multiculturele samenlevingen na 1945; de Europese Unie; veranderingen in Oost-Europa.

Voorbeeld bij geschiedenis, kerndoel 12

In groep 4 zitten de kinderen klaar in een kring. Ze zijn in afwachting van de opa en oma van Annemiek. Haar opa en oma komen vertellen over vroeger. Over de tijd dat zij net zo oud waren als de kinderen van groep 4 nu.

De kinderen hebben zich goed op het gesprek voorbereid. Ze hebben afgesproken welke vragen ze gaan stellen. De onderwerpen hebben ze op grote vellen papier geschreven.

Daar staat bijvoorbeeld op: ?Met welk speelgoed speelde u vroeger??. ?Hoe zag uw huis eruit??. ?Wat voor werk deden de mensen??. ?Met hoeveel kinderen waren jullie??. ?Wat leerde u op school??. ?Hoe ging u naar school??. ?Wat voor sport deed u??. ?Wat voor spelletje speelden jullie??.

De opa en oma van Annemiek blijken zich er goed op voorbereid te hebben. Ze vertellen niet alleen maar ze laten ook dingen zien. Een schoolboekje, een rapport, een pen, een foto van hun huis, knikkers, een speelgoed stoommachine, lei met een griffel, een foto van de vroegere spinnerij in de buurt, een foto van de turnklas.

Al die spulletjes mogen nog even op school blijven.

De leerlingen maken er een kleine tentoonstelling van voor kinderen uit de andere groepen.

Samenleving

Typering van het gebied

Leerlingen krijgen belangstelling voor een aantal belangrijke aspecten in de samenleving en vergroten hun kennis daarover. Dit kan bijdragen tot de vorming van kritische personen van wie respectvol en maatschappelijk verantwoord gedrag kan worden gevraagd.

Kerdoelen

- 15 De leerlingen kunnen enkele aspecten van het verschijnsel arbeid beschrijven, waaronder in elk geval:
  - soorten beroepen en beroepsperspectieven in relatie tot opleiding en sekse;
  - betaalde en onbetaalde arbeid, verschillen in beloning;
  - het verschijnsel uitkering bij sociale voorzieningen.

- 16 De leerlingen kunnen enkele aspecten van groepen in onze samenleving beschrijven waaronder in elk geval:
  - kenmerken van leefeenheden, overeenkomsten en verschillen;
  - enkele vormen van groepsgedrag en factoren die daarvoor bepalend zijn;
  - overeenkomsten en verschillen tussen etnische groepen;
  - discriminatie en tolerantie;
  - emancipatie.

- 17 De leerlingen kunnen overeenkomsten en verschillen noemen tussen enkele geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen. Het gaat dan met name om leefgewoonten en feest- en gedenkdagen.

- 18 De leerlingen kennen enkele hoofdzaken van staatsinrichting en de rol van de burger daarin. Het gaat in elk geval om:
  - het gemeentelijk bestuur;
  - het landsbestuur: regering, Eerste en Tweede Kamer;
  - de betekenis van de monarchie in Nederland;
  - het Koninkrijk der Nederlanden;
  - het Europees bestuur;
  - de politie;
  - de rechtbank.

Voorbeeld bij samenleving, kerndoel 18

IN NAAM DER WET!

De leerkracht selecteert voor een les in groep 8 een aantal berichten uit de krant waarin melding wordt gemaakt van diefstal, kleine overvallen of vandalisme. Die haalt zij uit de plaatselijke of regionale krant omdat hierin de meeste berichten over kleine criminaliteit staan.

Ze bespreekt die artikelen met de kinderen. Wat is er gebeurd? Is de dief gepakt? Wie zorgt ervoor dat de dief wordt opgespoord? Wat gebeurt er dan? Wordt de dief door de politie veroordeeld? Wie doet dit wel? Wie verdedigt de verdachte? Wie veroordeelt hem?

De leerkracht besluit om een klein rollenspel te laten spelen waarin één van die zaken behandeld wordt. Er zijn de volgende rollen met bijbehorende instructie:

- de verdachte: je zult je veelal stil moeten houden tijdens de rechtszaak. Als de aanklager, de verdediger of de rechter je oproept tijdens het proces voor een verhoor, dan moet je voor de rechter verschijnen.
- de aanklager (officier van justitie): jij bent degene die de verdachte beschuldigt. Volgens de processen-verbaal van de politie is de verdachte duidelijk de dader. Je kunt getuigen oproepen, maar ook de verdachte zelf, om hen te ondervragen. Je vraagt naar de feiten, dus je stelt duidelijk gerichte vragen.
- de verdediger (advocaat): jij moet de verdachte verdedigen. Je moet proberen om de uitspraak van de rechter voor de verdachte zo gunstig mogelijk te laten zijn. Probeer de feiten op een rijtje te krijgen en zorg dat meningen en vooroordelen van een getuige niet worden genoteerd als een feit.
- een onafhankelijk persoon die recht spreekt (de rechter): de rechters moeten aan het eind van de rechtszaak een oordeel vellen en een strafmaat bepalen. Verder zijn ze belast met een goede gang van zaken tijdens het proces. Ze mogen de verdachte en de getuigen vragen stellen. Ook moeten ze er zeer alert op zijn dat getuigen objectieve feiten melden. Meningingen of ideeën zijn niet van belang voor het bewijs of iemand iets gedaan heeft. Ze overleggen aan het eind van de rechtszaak welke uitspraak ze zullen doen.
- iemand die het gezien heeft (getuige): op grond van de uitlatingen die je tegen de politie hebt gedaan ben je opgeroepen om voor of tegen de verdachte te getuigen. Hierbij kun je alles vertellen wat je weet, maar je moet wel de waarheid vertellen. Als je bewust iets zegt wat niet waar is, dan betekent dat meineed. Op meineed staat gevangenisstraf.

- iemand die onafhankelijke informatie kan geven (de getuige-deskundige): een specialist die als onderzoeker (politiedeskundige, arts) belangrijke informatie kan geven, waardoor er helderheid in een rechtszaak kan komen.

Op grond van de krantenberichten heeft de leerkracht vooraf een rechtszaak bedacht.

Zeven kinderen krijgen een rol (er zijn twee rechters)

De rest van de klas vormt het publiek op de publieke tribune. Zij beoordelen na afloop de rollen en het verloop van de rechtszaak.

Techniek

Typering van het gebied

Techniek gaat over de dingen die mensen gemaakt hebben en nog steeds maken, als hulpmiddelen om in leven te blijven en het bestaan te vergemakkelijken en te verrijken. Het betreft zowel oude als moderne technieken. Twee aspecten zijn van belang: het technisch proces van ontwerpen, maken en gebruiken en een diversiteit aan technische producten daarvan.

De basisschool richt zich op elementaire inzichten en vaardigheden op de volgende technische gebieden in de eigen leefwereld:

- constructies (onder andere bruggen, gebouwen, wegen, meubels, apparaten, gereedschap, verpakking);
- transport (onder andere voertuigen, transport over land, lucht en water, via leidingen, buizen, kabels);
- communicatie (onder andere actuele kennis over de informatiemaatschappij en toepassingsmogelijkheden van informatie- en communicatietechnieken);
- productie (onder andere gebruiksvoorwerpen, toiletartikelen, consumptiegoederen).

Onderwijs in techniek op de basisschool heeft in zijn uitwerking het karakter van een combinatie van doen en denken. Qua inhoud en werkwijze heeft het gebied een speciale relatie met natuuronderwijs en tekenen/handvaardigheid. Naast technische inzichten gaat het om het toepassen van natuurwetenschappelijke kennis (kennis van materie, energie en informatie), alsmede om de vormgeving van een product.

Kerdoelen

- 19 De leerlingen kunnen oplossingen ontwerpen, maken en gebruiken bij technische problemen. Zij hanteren daarbij enkele elementaire technische inzichten waaronder in elk geval: constructieprincipes (materiaalgebruik, stevigheid, verbindingen), bewegings- en overbrengingsprincipes (hefboom, katrol, tandwiel).
- 20 De leerlingen kunnen een aantal technische producten uit de eigen leefwereld op hun niveau onderzoeken naar functionaliteit, materiaalgebruik en vormgeving en kunnen de werking ervan verklaren. De producten betreffen voorbeelden uit de gebieden constructies, transport, communicatie en productie.

Voorbeeld bij kerndoel 19 techniek

Verpakken

De kinderen van groep 7 discussiëren over het waarom van verpakkingen. Ze bedenken dat verpakkingen nodig zijn om dingen bij elkaar te houden.

Hagelslag bijvoorbeeld. De verpakking wordt ook gebruikt om het product er aantrekkelijk en herkenbaar uit te laten zien, zodat mensen het bijvoorbeeld eerder kopen dan een ander product.

Verpakken is ook nodig om dingen niet stuk te laten gaan. Sommige dingen zijn erg kwetsbaar. Eieren bijvoorbeeld. Daar zijn aparte eierdozen voor ontworpen zodat je ze uit de supermarkt mee naar huis kunt nemen. Je moet ze natuurlijk niet laten vallen.

Zou je eigenlijk een verpakking kunnen bedenken voor eieren waardoor ze nog beter tegen een stootje kunnen? Een verpakking waarmee je een ei uit het raam van de bovenste verdieping van de school kunt laten vallen zonder dat het stuk gaat?

Milieu

Typering van het gebied

Met onderwijs over het milieu wordt geprobeerd de zorg van kinderen voor hun omgeving te stimuleren. Deze gevoelens ontwikkelen ze in direct contact met anderen en de natuur. Daarnaast moeten kinderen besef hebben van het principe van rechtvaardigheid: het eerlijk delen. Kinderen leren uiteenlopende perspectieven en belangen onderscheiden. Ze leren een standpunt in te nemen, gebaseerd op waarden en normen. Daardoor zijn ze in staat bewuste keuzen te maken in de natuur- en milieuvraagstukken waarmee ze worden geconfronteerd.

Kerdoelen

- 21 De leerlingen kunnen de wisselwerking tussen mens en milieu uitleggen. Ze kunnen in dat verband voorbeelden geven van enerzijds de betekenissen van het milieu voor mensen in Nederland en in de rest van de wereld (schoonheid, gezondheid, rust, bron voor voedsel en energie) en anderzijds ingrepen van de mens op het milieu (middelen van bestaan, verkeer, infrastructuur). Ze kunnen voorbeelden geven van situaties waarin die wisselwerking leidt tot milieuproblemen: vervuiling, aantasting en uitputting.
- 22 De leerlingen kunnen met zorg omgaan met de natuur en zijn in staat om keuzen te maken waarbij het milieu een wezenlijke rol speelt:
  - aan de hand van een analyse van eigen leefgewoonten, aan elkaar haalbare tips geven voor milieuvriendelijk gedrag;
  - zich in gedrag bereid tonen om in klas en school zorgvuldig om te gaan met voedsel, papier, water, afval en energie;
  - met concrete voorbeelden illustreren hoe mensen op negatieve wijze, maar ook op positieve wijze omgaan met water, lucht, bodem en energie.

Gezond en redzaam gedrag

Typering van het gebied

Onderwijs in bevordering van gezond en redzaam gedrag is erop gericht dat de leerlingen kennis, inzicht en vaardigheden verwerven ten aanzien van een gezond en redzaam gedragspatroon dat past bij henzelf en bij de omgeving waarin ze opgroeien.

Het zonder meer aanleren van algemeen geldende regels blijkt in de meeste gevallen ongewenst en weinig effectief. Wat voor de één gezond of redzaam is, hoeft dat voor de ander niet te zijn. Daarvoor zijn kenmerken, omstandigheden en opvattingen van mensen te verschillend. Door vanuit de situatie van de kinderen te vertrekken kan aangesloten worden bij de aanwezige kennis, gevoelens en opvattingen van de kinderen, kan positief gedrag dat al aanwezig is, ondersteund worden en kan worden nagegaan waar in het gedrag en in de situatie verbeteringen wenselijk en mogelijk zijn en wat daarbij komt kijken.

Leren is bij dit vormingsgebied vooral ervarings- en handelingsgericht.

Aangedragen kennis speelt hierbij 'slechts' een ondersteunende rol. Wat kinderen leren, moeten ze ook kunnen toepassen.

Vaak biedt de dagelijkse schoolpraktijk volop 'oefensituaties': veilig gebruik van gereedschappen, rekening houden met anderen, milieuvriendelijk gebruik van materialen, enzovoort. In veel gevallen is echter aparte lestijd noodzakelijk (bijvoorbeeld leren oversteken, kringgesprek over pesten, rollenspel).

Kerdoelen

- 23 De leerlingen kunnen aangeven, hoe zij kunnen bijdragen aan het behoud en de bevordering van de eigen gezondheid. Dit betekent dat zij weten:
- welke verzorging het lichaam nodig heeft met betrekking tot voeding, beweging en rust, frisse lucht en hygiëne;
  - welke risico's verslavende gedragingen, waaronder in elk geval roken en alcoholgebruik, hebben voor de gezondheid;
  - hoe ze verantwoord kunnen omgaan met situaties in en om de school die mogelijk gevaar opleveren;
  - hoe ze zo kunnen omgaan met hun omgeving en het milieu dat de gezondheid geen schade wordt toegebracht.

- 24 De leerlingen weten dat zijzelf en andere mensen sociale en affectieve behoeften hebben:
- ze kunnen opkomen voor zichzelf;
  - ze kunnen rekening houden met anderen.
- 25 De leerlingen weten wat ze kunnen doen als zijzelf of anderen ziek worden of een ongelukje krijgen, waarbij een kleine verwonding wordt opgelopen, zoals een bloedneus of een lichte verbranding.
- 26 De leerlingen beschikken als koper van producten en als gebruiker van diensten over de volgende vaardigheden:
- herkennen van en omgaan met verkoopbevorderingstechnieken;
  - omgaan met geld;
  - informatie gebruiken over de samenstelling en het gebruik van een product;
  - vergelijken van prijzen en kwaliteit.
- 27 De leerlingen kennen de verkeersregels en de betekenis van verkeersborden en kunnen die kennis toepassen als ze deelnemen aan het verkeer.
- 28 De leerlingen kunnen op een veilige manier aan het verkeer deelnemen, als voetganger, fietser en als zelfstandig gebruiker van openbaar vervoer.

Voorbeeld bij gezond en redzaam gedrag, kerndoel 26

OMGAAN MET GELD (rechten en plichten als je iets koopt)

In deze les leren de kinderen wat de rechten en plichten zijn van een winkelier en van een klant.

De leerlingen krijgen vragen op een kopieerblad die gaan over wat een winkelier moet en mag, en wat een klant moet en mag. Ze gaan die in tweetallen beantwoorden. Die overleggen met elkaar en schrijven de volgens hen juiste antwoorden op. Die worden daarna besproken in de kring. De leerkracht geeft daarbij ook de werkelijke antwoorden. Die zien er zo uit:

1. Mag je een artikel dat tegenvalt ruilen? Waarom?

In principe niet. Veel winkeliers laten klanten echter wel ruilen als een soort service van de zaak. Maar ze zijn dat alleen maar verplicht als het op de kassabon staat, of in de winkel staat aangeplakt.

2. Als er geruild mag worden, mag dat dan wanneer je maar wilt? Zo niet, wanneer dan wel?

Als er geruild mag worden, dan staat daar een termijn voor. Meestal is dat acht dagen. Dit staat op de kassabon, of is in de winkel aangeplakt. Bovendien moet de verpakking nog dichtzitten of het product ongebruikt zijn.

3. Krijg je je geld terug als het artikel niet bevalt?

In principe niet. Gekocht is gekocht. Veel zaken laten je dan wel ruilen binnen acht dagen of geven je een tegoedbon, maar geld teruggeven gebeurt meestal alleen, ook weer als service, in enkele grootwinkelbedrijven.

4. Is een winkelier verplicht om een kapot horloge voor je te (laten) maken? Ja, totdat de garantie vervalt.

5. Is een winkelier verplicht om een kapot waterpistool voor je te maken? Nee, deze dingen gaan nu eenmaal snel kapot en er zit geen garantie op.

6. Heb je recht op een nieuw apparaat, bijvoorbeeld een walkman, als hij het niet (goed) doet?

Nee, de winkelier hoeft je niet een nieuw apparaat te geven als je een klacht hebt. Hij moet het proberen te repareren binnen 2 à 3 weken. Anders moet hij je een nieuwe walkman geven of je geld teruggeven.

7. Heb je recht op een leenapparaat terwijl je andere wordt gemaakt?

Nee, sommige winkeliers doen dit uit zichzelf, maar ze hoeven het niet te doen.

8. Je apparaat is al twee keer gerepareerd. Nu is het wéér kapot! Wat doe je nu?

Als je het zat bent, mag je een ander apparaat vragen of, als dat niet kan, je geld terugvragen. Maar als de winkelier dat niet wil, zul je naar de rechter moeten om je gelijk te halen.

Natuuronderwijs

Typering van het gebied

Bij natuuronderwijs gaat het om de confrontatie met de levende en de niet-levende natuur. Dat betekent dat kinderen ervaringen opdoen met organismen, materialen, voorwerpen en verschijnselen. Natuuronderwijs wordt zo ingericht dat kinderen de ruimte krijgen ontdekkend bezig te zijn; door eigen onderzoek proberen ze antwoorden te vinden op door henzelf geformuleerde vragen. Vanuit de betrokkenheid met de dingen om hen heen groeit het inzicht in de samenhangen in de werkelijkheid. De inhoud van natuuronderwijs wordt bepaald door de werkelijkheid, en door de samenhangen die mensen daarin ontdekt hebben.

Natuuronderwijs legt zo de basis voor een onderzoekende houding en een besef van zorg en verantwoordelijkheid voor de medemens en de omgeving. Bij natuuronderwijsactiviteiten speelt buitenwerk een belangrijke rol. Bij natuuronderwijs wordt ook gezocht naar evenwicht tussen de systematiek van het programma en dat wat kinderen spontaan bezighoudt.

Kerdoelen

F Domein mensen, planten en dieren

29 De leerlingen kunnen de bouw van mensen en de vorm en functies van in- en uitwendige lichaamsdelen ten behoeve van waarneming, ademhaling, voortbeweging en voortplanting beschrijven. Ze kunnen enkele verschillen en overeenkomsten aangeven met de bouw van zoogdieren ten aanzien van waarnemen, ademhalen en voortbewegen.

30 De leerlingen kunnen:
- planten en dieren onderbrengen in een systematische indeling op

- een bij hun leeftijd passend niveau;
  - in de regio veel voorkomende planten en dieren benoemen en aangeven in welk biotoop ze thuishoren (bijvoorbeeld: sloot, bos, weiland);
  - dieren en planten verzorgen.
- 31 De leerlingen kunnen voorbeelden noemen van eigenschappen van organismen waaruit blijkt dat deze aangepast zijn aan de omgeving, voedselmogelijkheden en seizoenen (bijvoorbeeld: schutkleur, winterslaap).
- 32 De leerlingen kunnen:
- verschillende manieren waarop organismen zich voortplanten benoemen;
  - globaal de bouw van planten beschrijven en de vorm en functie van de belangrijkste onderdelen aangeven;
  - aangeven welke rol de verschillende types organismen in de voedselkringloop spelen.

G Domein materialen en verschijnselen

- 33 De leerlingen kunnen:
- onderzoek doen aan verschijnselen waaronder licht, geluid, kracht, magnetisme en warmte;
  - onderzoeken welke kenmerken verschillende energiebronnen hebben en aangeven welke energiebronnen worden gebruikt voor verwarming, verlichting en beweging (bijvoorbeeld: fossiele delfstoffen, wind-, water-, en zonne-energie).
- 34 De leerlingen kunnen bij de beschrijving van het weer de aspecten neerslag, luchtdruk, windsnelheid, windrichting, bewolking en temperatuur gebruiken en een weerbericht lezen en begrijpen dat op een bij hun leeftijd passend niveau is samengesteld.
- 35 De leerlingen weten dat de aarde deel uitmaakt van ons zonnestelsel en met andere planeten een baan beschrijft rond de zon. Ze kunnen met behulp van deze informatie enkele natuurverschijnselen verklaren, waaronder in elk geval: het dag-/nachtritme en het wisselen van de seizoenen.

Voorbeeld bij Natuuronderwijs

Bij kerndoel 34

Het KNMI in de tuin

De kinderen richten in de schooltuin een weerstation in. Ze gaan metingen verrichten gedurende twee seizoenen. De meetgegevens verwerken ze in tabellen en grafieken. Dat doen ze om de verschillen in de seizoenen duidelijk te kunnen maken.

Ze maken ook zelf weerberichten. Daarbij gebruiken ze begrippen als temperatuur, wind, luchtdruk, daglengte. In hun weerberichten beschrijven ze de samenhang.

LICHAMELIJKE OPVOEDING

Typering van het gebied

Lichamelijke opvoeding is erop gericht dat de leerlingen kennis, inzicht en vaardigheden verwerven die nodig zijn om op verantwoorde manier deel te nemen aan de bewegingscultuur.

Het gaat daarbij om een breed aanbod van bewegings- en spelactiviteiten. Het plezier beleven aan het deelnemen aan verschillende bewegingssituaties staat centraal. Over het algemeen is de motivatie vanuit de kinderen geen probleem. Wanneer we kijken naar het vrije spelen buiten bij jonge kinderen dan zien we dat ze veel en graag bewegen. In de lessen lichamelijke opvoeding kan die positieve houding verder ontwikkeld worden. De sport kan de jeugd veel aantrekkelijke spel- en bewegingsactiviteiten bieden. De invloed van de sport op het onderwijs is onder andere merkbaar in de inrichting van de accommodaties waarin de lessen lichamelijke opvoeding worden gegeven (sporttoestellen en materialen). In de bewegingscultuur zijn de laatste jaren verschillende veranderingen waarneembaar. Er is onder andere een opkomst van bewegingsactiviteiten met een vrijblijvender en individueler deelname dan in de georganiseerde sport. Tevens is er een trend van lifetime sportactiviteiten die in meer heterogeen samengestelde groepen (leeftijd, geslacht) worden beoefend. Wanneer basisschoolkinderen worden voorbereid op deelname aan de volwassen bewegingscultuur dan gebeurt dat via uitnodigende en bij hun leeftijd passende spel- en bewegingsvormen (bijvoorbeeld met aangepaste regels en materialen).

In het basisonderwijs gaat het in de eerste plaats om het bijbrengen van een breed scala aan bewegingsvaardigheden, waarbij tevens veel aandacht wordt gegeven aan vaardigheden en kennis die nodig zijn om samen verantwoord en rekening houdend met elkaar te kunnen bewegen. Voor een blijvende deelname is het van belang dat leerlingen zich oriënteren op diverse vormen van bewegingscultuur. Ze moeten zich bovendien een mening kunnen vormen over de spelvormen en de waarde ervan. Het gaat daarbij om factoren als: welke spelvormen hebben de voorkeur, wat zijn de spelregels, hoe wordt het spel veilig gespeeld en hoe wordt met anderen samengewerkt?

Kerdoelen

A Domein gymnastiek en atletiek

- 1 De leerlingen kunnen de volgende bewegingsvormen uitvoeren:
  - balanceren op stabiele, smalle en labiele grondvlakken en met verschillende materialen;
  - verschillende vormen van springen: vrije sprongen en steunsprongen vanaf en over toestellen;
  - verschillende vormen van rollen en duikelen: voorover en achterover, op, aan en om toestellen;
  - klauteren en klimmen op en aan toestellen;
  - zwaaien op en aan toestellen.
- 2 De leerlingen kunnen hoog- en verspringen; hardlopen als sprint en als duurloop; vér-werpen en gericht werpen met werpmateriaal.
- 3 De leerlingen kunnen bij gymnastiek en atletiek de eigen bewegingsmogelijkheden en die van anderen inschatten en desgewenst tot een gezamenlijke uitvoering komen. Ze kunnen bijdragen aan de eigen veiligheid en die van anderen door het herkennen van gevaren, door het meehelpen aan de beveiliging van de bewegingssituaties en door het verlenen van hulp.

B Domein spel

- 4 De leerlingen kunnen de volgende spelvormen uitvoeren: tik- en afgooispelen, doelspelen, slag- en loopspelen, stoeispelen en lijn- (of net)spelen.
- 5 De leerlingen beheersen basisvaardigheden als werpen, vangen, slaan, mikken, jongleren en voortbewegen met een bal of andere spelvoorwerpen.
- 6 De leerlingen kunnen verschillende taken uitvoeren binnen spelsituaties, samen met anderen een veilige spelsituatie op gang brengen en op gang houden, met respect voor andere deelnemers omgaan met elementen als spanning, winst en verlies.

C Domein bewegen op muziek

- 7 De leerlingen kunnen bewegen op een gespeeld ritme (tamboerijn of tam-tam), of op actuele of meer traditionele muziek. Zij kunnen daarbij:

- in het juiste tempo bewegen en op het juiste moment bewegingen inzetten (gaan, lopen, hup/galop en springen);
- ruimtelijke patronen en danspassen uitvoeren;
- daarbij inspelen op het bewegen van anderen.

Voorbeeld bij het domein spel

TIENEN

Het spel 'tienen' kan gespeeld worden als introductie op de doelspelen (bijvoorbeeld korfbal, handbal of basketbal). Het spel kan zowel in het basisonderwijs als voortgezet onderwijs aan de orde komen.

Wat is 'Tienen'?

Proberen zo lang mogelijk de bal al samenspelend in je eigen ploeg te houden.

Tienen komt van tienbal. Dat is 10 x de bal overspelen zonder onderbreking. De hier vermelde aanhalingstekens geven aan dat het ook meer of minder dan tien keer mag zijn.

In situatie A wordt er gespeeld:

- op een derde van een gymlokaal (er zijn dus drie veldjes)
- met twee teams van vier spelers
- met twee neutrale spelers (zie toelichting)
- met aan twee zijden van het speelveld beschermd gebied (zie toelichting)
- met een foambal.

In situatie B wordt er gespeeld:

- op een halve zaal (er zijn dus twee veldjes)
- met twee teams van vijf spelers
- plus een neutrale speler
- met aan drie zijden beschermd gebied
- met een foam-, hand-, volley- of rugbybal.

Spelregels

Er worden slechts twee regels van tevoren vastgelegd:

- wie de bal heeft, mag zich niet verplaatsen (niet lopen/niet dribbelen)
- de bal mag niet bij een ander uit de handen worden gepakt of geslagen.

Toelichting

In het begin speelt één of spelen meerdere neutrale speler(s) mee met de ploeg die de bal in haar bezit heeft. Neutrale spelers vormen zelf geen team maar dienen als extra aanspeelmogelijkheden voor de balbezitters.

Het gebied waarin deze neutrale spelers spelen, noemen we beschermd gebied: er mogen geen andere spelers in dit gedeelte van het speelveld komen. Binnen dit beschermd gebied mag en kan de bal niet onderschept

worden.

Deze twee maatregelen zorgen ervoor dat het balbezit gemakkelijker kan worden behouden. Situatie B is moeilijker dan A omdat er minder aanspeelmogelijkheden zijn, ook al is het beschermd gebied groter.

Wat leren ze ervan?

Ervaren (zien) en gebruiken van open aan- en afspeellijnen. (Waar sta ik nou het best, zodat de balbezitter de bal gemakkelijk naar mij kan gooien?)

Accent: weg van de bal - ruimte maken.

Gebruik maken van neutrale spelers en beschermd gebied als waarborgen voor continuïteit van balbezit.

Inzien dat de balbezitter afhankelijk is van zijn medespelers (deze mag zich niet verplaatsen met de bal). Met andere woorden: wie geen bal heeft moet voortdurend in beweging blijven en loskomen van zijn/haar verdediger.

KUNSTZINNIGE ORIËNTATIE

Typering van het gebied

In dit leergebied komen de expressieactiviteiten die genoemd zijn in de Wet primair onderwijs aan de orde. Het gaat om 'tekenen en handvaardigheid', 'muziek', 'spel/bevordering van het taalgebruik' en 'beweging'.

Tekenen en handvaardigheid

Typering van het gebied

Bij het onderwijs in tekenen en handvaardigheid maken kinderen kennis met verschillende mogelijkheden om zich in beelden uit te drukken. Daarnaast leren ze beeldende uitingen van anderen begrijpen en leren ze genieten van beeldende producten.

Dat betekent dat kinderen hun ideeën, gevoelens, waarnemingen en ervaringen op persoonlijke wijze leren vorm te geven in beeldende werkstukken. Dit gebeurt meestal aan de hand van een concreet onderwerp. Vanuit hun eigen beleving en fantasie maken ze zich een voorstelling van het onderwerp, en al werkend ontwikkelen ze vaardigheden om die voorstelling zichtbaar te maken in een tekening of een werkstuk.

Bij tekenen en handvaardigheid leren kinderen ook om de functies en de betekenissen van beelden in hun dagelijkse omgeving te herkennen en naar waarde te schatten. Ze leren dit door gericht waarnemen en door reageren op beeldende producten uit de gebouwde omgeving, interieurs, mode en kleding, gebruiksvoorwerpen, beeldende kunst en elementen uit de hedendaagse beeldcultuur. Dit houdt tevens in dat kinderen leren respect te hebben voor de verschillende wijze waarop mensen zich in beelden uitdrukken.

Het onderwijs in tekenen en handvaardigheid biedt kinderen een eerste oriëntatie op hun culturele erfgoed. Bij deze oriëntatie wordt er rekening mee gehouden dat dit erfgoed een afspiegeling is van culturele groepen die we in de Nederlandse samenleving aantreffen.

Het zelf maken van beeldende werkstukken en het beschouwen van beeldende producten uit de omgeving beïnvloeden elkaar wederzijds. Qua inhoud en werkwijze heeft handenarbeid een relatie met techniek. Bij het vormgeven van beeldende producten kunnen technische inzichten toegepast worden.

Kerdoelen

A Domein vormgeven

1 De leerlingen kunnen werkstukken maken:

- op basis van gericht waarnemen;
- op basis van een innerlijke voorstelling van een onderwerp, vanuit hun geheugen, fantasie en/of beleving;
- met een communicatieve functie of een gebruiksfunctie (bijvoorbeeld:

speelgoed, affiches, een masker).

- 2 De leerlingen kunnen beeldende aspecten zoals kleur, vorm, ruimte, textuur en compositie doelgericht gebruiken in een werkstuk.
- 3 De leerlingen onderzoeken de beeldende mogelijkheden van materialen en passen deze toe in hun eigen werk. Daarbij gebruiken ze de benodigde gereedschappen op een veilige manier.

B Domein beschouwen

- 4 De leerlingen kunnen hun werk vergelijken met de gestelde opdracht en met de invulling van die opdracht door anderen.
- 5 De leerlingen kunnen beeldende producten beschrijven en vergelijken op basis van de volgende aspecten en hun samenhang:
  - betekenis (wat is het? waar is het voor bedoeld?);
  - vormgeving (welke beeldende aspecten bepalen de vormgeving?);
  - materiaal (welke materialen zijn gebruikt?);
  - techniek (welke technische principes zijn gebruikt?);
  - plaats en tijd (waar en wanneer is het gemaakt?).
- 6 De leerlingen weten dat mensen door middel van beeldende producten (reclame, media, kleding, kunst) verschillende opvattingen en ideeën kunnen tonen en dat deze ideeën persoons-, cultuur- en tijdgebonden zijn.

Voorbeeld bij tekenen en handvaardigheid

Doorkijkje bij kerndoel 1, 2 en 3

Groep 1-2 maakt een aquarium

De kinderen zitten in de kring. Juf Inge zet een duikbril op en doet alsof ze onder water zwemt. Ze vertelt de kinderen wat ze onder water ziet: slingerplanten die met hun lange slierten langzaam heen en weer gaan, prachtige gekleurde vissen: plat en lang, dik en bol, groot en klein, vissen met strepen en met stippen en met allerlei verschillende staarten.

Na deze onderwatertocht laat ze de kinderen een grote afbeelding van een aquarium zien. Ze vraagt wat kinderen weten van een aquarium en van vissen. Ze neemt een mapje met vissenplaatjes voor zich. Sofie mag de duikbril opzetten, een plaatje pakken en aan de klas vertellen wat er op staat. Inge helpt Sofie door vragen te stellen over de kleur en de vorm van de vis en over de tekening van de huid. Staan er strepen of stippen op? Na Sofie mogen er nog enkele kinderen de duikbril op en een vis beschrijven. Inge vertelt dat ze met alle kinderen uit de klas samen een aquarium gaan maken. In verschillende groepjes gaan de kinderen aan de slag.

Een groepje met oudsten tekenen een vissenlijf zonder staart op een stukje fotokarton, knippen deze vorm uit en beplakken de vorm met strookjes en stippen van zijdevloei en ze maken er kleurige vinnen en staarten aan.

Een groepje jongste kleuters scheurt en knipt waterplanten van vliegerpapier en plakt deze planten op vier vellen stevig papier. Van deze vellen wordt later het aquarium gemaakt.

Het aquarium met de vissen wordt in de kring geplaatst en aan elke vis wordt een paperclip bevestigd. Met een hengel met een magneet mag een kind een vis vangen. Samen met de kinderen wordt de vangst besproken. Er worden vragen gesteld over de manier waarop de vis versierd is en hoe de staart gemaakt is. De hengel wordt nog een paar keer doorgegeven totdat de aandacht verslapt.

Muziek

Typering van het gebied

Kinderen groeien op in een maatschappij waarin veel muziek klinkt: muziek uit hun eigen jeugdcultuur, muziek uit niet-westerse culturen, oude en hedendaagse muziek, ontspanningsmuziek. Muziek doet daarbij iets met kinderen: ze komen in een bepaalde sfeer, ze bewegen erbij en ze genieten ervan.

Kinderen doen ook iets met muziek: ze zingen enthousiast hun liedjes en spelen op instrumenten. Ze kiezen hun eigen muziek uit om naar te luisteren en ze praten met elkaar over muziek, hun idolen en favoriete groepen.

Muziek op de basisschool is erop gericht dat de leerlingen hun aanwezige muzikale mogelijkheden ontdekken en verder ontwikkelen door het verwerven van voldoende kennis, inzicht en vaardigheden zodat ze deel kunnen nemen aan de huidige muziekcultuur in Nederland.

Kerdoelen

C Domein muziek maken

- 7 De leerlingen kunnen liederen uit de eigen cultuur en andere culturen in groepsverband zingen. Ze letten daarbij op zuiverheid en voordracht.
- 8 De leerlingen kunnen eenvoudige muziek spelen op schoolinstrumenten, met en zonder hulp van notatie.
- 9 De leerlingen kunnen een muziekstukje bedenken en uitvoeren op basis van een gegeven melodie, ritme of voorzin, verhaal, sfeer of stemming.

D Domein muziek beluisteren

- 10 De leerlingen kunnen bij het luisteren naar muziek het volgende onderscheiden en benoemen:
  - klankeigenschappen (duur, hoogte, kleur en sterkte);
  - vormprincipes (herhaling, contrast en variatie);
  - betekenis (stemming, sfeer) en functie;
  - gebruikte instrumenten en/of stemsoorten.

- 11 De leerlingen kunnen al luisterend:
- muziek typeren naar geografische en/of culturele herkomst;
  - klank, vorm en betekenis van muziek met bewegingen uitbeelden;
  - het verloop van een lied of muziekstuk meelesen met behulp van het notenschrift of een andere grafische notatie.

Voorbeeld bij muziek

Doorkijkje bij kerndoel 10.

De kinderen zitten op de grond in het speellokaal. In een doos die de juf meeneemt, zitten attributen. Maar ze worden niet uitgepakt, nog niet. Juf gaat een verhaaltje vertellen:

Ergens in een dorpje hier ver vandaan woont een poppenmaker. Deze poppenmaker maakt geen gewone poppen. Nee, hij is zo goed dat hij de poppen echte oren geeft en voeten en handen die echt kunnen bewegen. Niet zoals bij mensen, maar bijna echt. Die poppen bewegen wanneer je muziek voor ze maakt.

Tijdens het vertellen haalt ze gereedschap uit de doos, hamer, beitel, lapjes stof. Aan het eind van het verhaaltje komt er een mooie pop te voorschijn.

Het verhaaltje gaat verder:

Twee kinderen uit het dorp zijn zo nieuwsgierig naar de poppen. Ze sluipen op een avond naar het huisje van de poppenmaker, ze gluren door een opening in de gordijnen en ze zien allemaal poppen doodstil op de grond zitten. Net zoals jullie. De poppen kijken allemaal naar de poppenmaker. De poppenmaker gaat oefenen met z'n poppen. Als hij deze toon laat horen (klankstaaf) gaan alle (linker) armen langzaam naar boven. Doe maar mee! Als de poppen dezelfde klank weer horen, gaan alle armen weer naar beneden! Zo, dat lukt, denkt de poppenmaker! Hij kiest voor de andere arm een andere toon. (.....) Dat lukt ook!

Juf gaat 'spelen' met de twee verschillende klankstaven: met pauzes er tussen, tegelijk, snel, langzaam. Niet te lang want dan gaat het vervelen. Ze vertelt dat de poppenmaker de poppen ook kon laten lopen. Wel als poppen: dus met stijve knieën. Ze zijn 'op slot', dus kleine stapjes. Zo komt de handtrom erbij. Als de afwisseling tussen handtrom en klankstaven goed gaat, kunnen de poppen ook leren om hun hoofden snel heen en weer te schudden (bellenkrans, tamboerijn). En op een triangelklank gaan ze allemaal zitten!

Spel en bevordering van het taalgebruik

Typering van het gebied

Bij het gebied 'spel en bevordering van het taalgebruik' gaat het erom dat de leerlingen de expressieve en communicatieve mogelijkheden van stem, taal, houding, beweging en mimiek leren kennen en toepassen. In spel verbeelden ze gevoelens, ideeën, gebeurtenissen en personages, en verwerven ze vaardigheden als speler van rollen. Ze leren daarbij te reflecteren op hun eigen spel en dat van anderen.

Kerdoelen

E Domein spelvaardigheid

- 12 De leerlingen kunnen:
- op basis van informatie over rollen, situatie en verhaalelementen al improviserend een spel spelen;
  - bij spel bewust gebruik maken van stem, taal, houding, beweging en mimiek;
  - hun aandacht gericht houden op hun rol, de uit te beelden situatie, de medespelers, het speelvlak en de toeschouwers;
  - iets voordragen;
  - gebruik maken van middelen als decor, rekwisieten, kleding en schmink.

F Domein beschouwen

- 13 De leerlingen kunnen:
- relaties leggen tussen spel en de dagelijkse werkelijkheid;
  - relaties leggen tussen het eigen spel en dat van anderen.

Beweging

Typering van het gebied

Bij het gebied 'beweging' gaat het om expressieactiviteiten waarbij de leerlingen kennismaken met de betekenis en de beleving van beweging, in hun eigen cultuur en enkele andere culturen. Vaak gaat het daarbij om dans. Deze activiteiten dragen bij aan het repertoire van leerlingen om ervaringen, belevingen, ideeën, gevoelens, situaties en gebeurtenissen te uiten en vorm te geven. Alleen, of samen met anderen, gebruiken leerlingen de elementen tijd, kracht en ruimte om hun bewegingen inhoud, uitdrukingskracht en een context te geven. Daarnaast maken ze gebruik van muziek, hulpmiddelen en attributen die de uitdrukingskracht van hun bewegingen kunnen ondersteunen en versterken.

Kerdoelen

G Domein bewegingsvaardigheid

- 14 De leerlingen kunnen:
- een beperkt repertoire speelliederen en volksdansen en eigentijdse dansen uitvoeren, die afkomstig zijn uit verschillende culturen;
  - ervaringen, gevoelens, situaties en gebeurtenissen met elkaar in beweging en dans weergeven.

H Domein beschouwen

- 15 De leerlingen kunnen vertellen over de wijze waarop ze dansen uitvoeren.